

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: filosofie
Studijní program: magisterský
**Studijní obor
(kombinace)** občanská výchova – český jazyk

Kulturní dědictví a tradice ve výuce výchovy
k občanství na příkladu tradic Podještědí. Tvorba
metodických listů k výuce na školách na
liberecku.

Cultural Heritage and Tradition in Civic
Education in Background of Podještědí Cultural
Heritage.

Diplomová práce: 09 – FP – KFL – 181

Autor:

Jadrná Jitka

Podpis:

.....

Adresa:

Vackova 376,
463 12, Liberec 23

Vedoucí práce:

PhDr. Lud'ka Hrabáková, Ph.D.

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
84	0	17	0	15	21

V Liberci dne:

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Datum

Podpis

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila svůj dík PhDr. Lud'ce Hrabákové, Ph.D., za její cenné rady, trpělivost a ochotu při odborném vedení mé diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala všem podještědským rodákům, kteří mi poskytli podklady k mé práci, a od kterých jsem získávala jinak nedostupné informace o jejich zvycích a nářečí.

Anotace

Záměrem diplomové práce je vytvořit ucelenou příručku, která poskytuje teoretickou základnu pro učitele na libereckých školách a umožňuje žákům pomocí metodických listů seznámení s tématem kulturního dědictví a tradic Podještědí. Diplomová práce předkládá návrh na zpracování metodické příručky pro žáky 2. stupně na libereckých základních školách. Metodická příručka je tvořena teoretickou částí, která je určena učitelům, a metodickými listy, určenými pro žáky. Teoretická část je členěna na kapitoly, které korespondují s kapitolami v praktické části. Metodické listy jsou strukturované jako přípravy na hodiny výchovy k občanství se zaměřením na aktivitu žáků. Zároveň podávají návrh na propojení učiva s obsahem dalších předmětů. Přínosem diplomové práce je didaktické zpracování tématu s využitím nových metod výuky.

Das Ziel meiner Diplomarbeit ist eine komplette Methodik zu schaffen, die theoretische Grundlage für Lehrer/innen in Liberezer Grundschulen bietet und den Schülern ermöglicht mit Hilfe von methodischen Blättern die Traditionen und Bräuche im Gebiet unter dem Jeschen kennen zu lernen. Die Arbeit legt den Vorschlag zur Schaffung des Lehrerhandbuches für Schüler in der Sekundarschule vor. Das Lehrerhandbuch besteht aus dem für die Lehrer geeignetem theoretischen Teil, und aus methodischen Blättern, die für Schüler gemeint werden. Der theoretischen Teil wird in Kapitel geteilt, diese Kapitel entsprechen den Kapiteln im praktischen Teil. Methodische Blätter werden wie strukturierte Lehrervorbereitungen für den Betonung der Schüleraktivität geschrieben. Zugleich schlagen sie vor, wie man den Lehrstoff mit Andersen Fächern verbinden könnte. Der wichtige Beitrag meiner Arbeit ist die didaktische Bearbeitung meines Themas mit Ausnutzung von neuen Unterrichtsmethoden.

The intention of this diploma work is to create a compact manual which contains a theoretic base for teachers from Liberec's schools and provides an intellection about the topic of the cultural heritage of Podještědí for students via guidelines. The diploma work offers a concept of processing the guideline for students of the second-degree on elementary schools in Liberec. The manual contains a theoretical part which is set for teachers and a guideline which is set for students. The theoretical part is divided into

individual paragraphs, which are similar to paragraphs in the practical part. The guideline is structured as a preparing for lessons of civics with focus on students' activity. The guideline also offers a connection between the curriculum and a content of others subjects. The contribution of the diploma work is a didactic processing of the topic which makes use of new teaching-methods.

Obsah

Úvod.....	16
Teoretická část - úvod	17
1.Zvyky a tradice.....	17
1.1 Svátky během roku	17
1.1.1 Posvícení.....	17
1.1.2 Pout'	17
1.1.3 Vánoce	19
Výzdoba domu.....	19
Vánoční zvyky.....	19
1.1.4 Silvestr, Nový rok.....	20
1.1.5 Velikonoce.....	20
1.1.6 Pálení čarodějnic.....	21
1.1.7 První máj.....	21
1.1.8 Svatodušní svátky	21
1.1.9 Dožínky	22
1.1.10 Svatba	22
1.1.11 Pohřeb.....	23
1.2 Jídla.....	23
1.2.1 Tradiční jídlo o Vánocích	23
1.2.2 Jídlo ve všední den	23
2. Architektura.....	26
2.1 stavby	26
2.1.1 Roubení.....	27
2.1.2 Střechy	27
2.1.3 Vnější stěny	28
2.1.4 Lomenice	28
2.1.5 Chlévy.....	28
2.2 interiér	29
2.2.1 Obytná část	29
2.2.2 Vybavení.....	31
2.3 malé objekty	34
3. Lidová slovesnost.....	35
3.1 písně	35
3.2 osobnosti	35
3.3 tance	37
3.4 nářečí.....	37
3.4.1 jména obcí a chalup	38
4. Kroje.....	40
4.1 Ženský kroj	40
4.1.1 Košilka.....	40
4.1.2 Sukně	41
4.1.3 Zástěra	41
4.1.4 Šněrovačka.....	42
4.1.5 Půlka	42
4.1.6 Kabátek.....	42
4.1.7 Špenzr	43
4.1.8 Šátek do ruky	43

4.1.9 Úprava hlavy.....	43
4.1.10 Punčochy a střevíce	44
4.2 mužský kroj.....	44
5. Kulturně-historické památky	46
5.1 Historický vývoj Podještědí.....	46
5.2 vybrané kulturněhistorické zajímavosti Podještědí	46
Praktická část - úvod	50
Vysvětlivky symbolů v metodických listech:	51
1. Zvyky a tradice.....	52
Metodický list 1.	52
Metodický list 2.	56
Metodický list 3.	58
2. Architektura.....	61
Metodický list 1.	61
Metodický list 2.	63
Metodický list č. 3.....	64
Metodický list č. 4.....	69
3. Lidová slovesnost.....	73
Metodický list 1.	73
Metodický list 2.	76
4. Kroje.....	79
Metodický list 1.	79
5. Kulturněhistorická exkurze	83
Trasa exkurze 1. den:	83
Trasa exkurze 2. den:	84
Pracovní listy – 1. den exkurze	84
Pracovní listy – 2. den exkurze	86
Závěr.....	88
Seznam použité literatury	89
Seznam příloh.....	90

Úvod

Téma kulturního dědictví a tradic Podještědí je pro liberecké základní školy velmi blízké, region se nachází v blízkosti regionu libereckého. Oba kraje od sebe odděluje hora Ještěd, která je zároveň jejich chloubou a dominantou. Proto je důležité, aby i dnešní mladá generace neztrácela povědomí o minulosti a dokázala si uvědomit spojitost, blízkost a propojenost mezi oběma regiony.

Kultura, zvyky a tradice z Podještědí jsou známy jen malému okruhu žáků, kteří například v Podještědí žijí a kteří navštěvují základní školy v Liberci, nebo žákům, kteří mají v Podještědí příbuzné, proto ke kraji mají určitý vztah. Ostatním žákům zůstává kraj Karoliny Světlé s jeho kulturním dědictvím skrytý.

Tématem diplomové práce je didaktické ztvárnění a využití kulturního dědictví a tradic Podještědí tak, aby se dalo užít na základních školách v libereckém kraji během výuky. Toto téma je dosud nedostatečně didakticky zpracováno. O něm existují pouze odborné texty a publikace, které se zaměřují na určité jevy. Publikace z velké míry analyzují a shrnují informace o kultuře, tradicích, zvycích a obyčejích Podještědí. Nepředkládají ale možnosti jak seznámit s tímto tématem pro žáky základních škol. Didaktické ztvárnění tématu pro základní školy se mezi didaktickými publikacemi neobjevuje.

Diplomová práce má za cíl jednak vytvořit teoretické zázemí pro učitele na základních školách tak, aby měli celkový přehled o probíraných jevech a aby dokázali se žáky spolupracovat a vést je při vyplňování metodických listů. Dalším úkolem diplomové práce je vytvořit metodické listy s možností jejich realizace v jednotlivých hodinách v předmětu výchova k občanství. Metodické listy mají sloužit učitelům jako vzor, návod a příklad pro vedení hodin, zabývajících se Podještědím.

Záměrem teoretické části diplomové práce je zpracování odborné literatury a její analýza pro další didaktické využití. Záměrem praktické části je využití tohoto zpracování pomocí moderních vyučovacích metod a postupů. Diplomová práce se snaží předkládat témata jako strukturované návrhy hodin, jednotlivých aktivit pro žáky a také aktivit učitele. Metodické listy mají svými tématy navazovat na teoretickou základnu tak, aby se učitel dokázal snadno orientovat a odpovídat na otázky žáků během hodin.

Teoretická část - úvod

Teoretická část diplomové práce se zaměřuje na vymezení základních důležitých informací z oblasti kulturního dědictví Podještědí a měla by sloužit jako ucelený přehled učiva pro učitele občanské výchovy na libereckých základních školách. Na teoretickou část dále navazuje praktická část, která vychází právě z teoretické části. Všechny aktivity a pracovní listy v praktické části čerpají informace a náměty z teoretického základu, proto je důležité, aby učitelé měli tento teoretický základ k dispozici, aby byli schopni žákům odpovídat na jejich případné dotazy a měli podklady pro práci s praktickou částí.

1. Zvyky a tradice

1.1 Svátky během roku

1.1.1 Posvícení

Posvícení se slavilo na podzim, kdy ustala práce na polích a sloužilo k vzájemným návštěvám mezi příbuznými a známými. Posvícení také bylo pro mnohé jedno z mála období, kdy se dosyta najedli. Ve Světlé v Podještědí se slavilo druhou neděli v září, v Janově Dole první neděli v říjnu, v Rozstání se konalo tzv. „císařské posvícení“ třetí neděli v září.

K jídlu se připravovalo to nejlepší, co statek dal: pekla se husa, kachna, králík. Husa nebyla však typická pro všechny domácnosti. Husy se krmily jen na bohatších statcích, někdy se husa kupovala v Liberci, na to však velmi často nebyly peníze. Vařila se nudlová slepičí polévka, svíčková, smažily se řízky, míchal bramborový salát. K pití se nosilo pivo z hospody, pilo se podmásolí, cikorka s praženým žitem.

Každý host dostal domů výslužku, nebo se výslužka roznášela po příbuzných, a tak se v Podještědí více jedlo nejen o posvícenském víkendu, ale i v dalších týdnech.

O posvícení nesměla chybět posvícenská zábava. V hospodě vyhrávala dechovka a tančilo se v sobotu i v neděli celou noc.

1.1.2 Pout'

Posvícení vždy doprovázela pout'. Do vesnice přijeli kejklíři, většinou to byli cikáni. Postavili své stánky se střelnici, kolotočem, houpačkami. Prodávali cukroví, perníková srdce, turecký med trhovci usekávali z velkých bloků, v sudech byly

naloženy kyselé okurky.

Článek „Posvícení v Ještědu“ od Anežky Čermákové – Slukové je vzpomínkou na její dětství z období okolo roku 1870–75, opsaná z rukopisu P. Bulířem. Tato povídka byla publikována v měsíčníku Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, listopad 2000 č. 42.

„Když lesy ronily slzy, neboť z mlhy každou chvíli mžilo, když ženské trhající dobytku kolenec pokřikovaly na sebe: „Lidičky, to je zima, on snad bude padat sníh!“ – to už bylo jisto, že posvícení táhne. První bylo na Světlé, tu neděli po svatém Václavu, pak u nás v Doleních i Horních Pasekách, na to v Javorníce a naposledy koncem října na Proseči.

Práce na polích byla skoro skončena, pole zorána, brambory ve sklepě, zelí sklizeno a naloženo, jen mačišťata (zbylé rostliny červeného zelí po vyřezání hlávek) se ještě sem tam na poli červenala, zaseté ozimy se začínaly zelenat a lidé si mohli trochu oddechnout od práce polní, než nastala hospodyním ta druhá, neméně perná s domácím úklidem.“

.....

„Dřevěná světnice se celá drhla, nejen podlaha, nýbrž i stěny a strop a od toho bolely ruce i krční svaly, jak se musely napínat, lišty bílily se vápnem, čili lištovalo se, komory na stavení, schody, síň, vše se drhlo, vše musilo být jako sklo, podezdívky okolo stavení natíraly se červeně, modře nebo zeleně, jak se komu právě líbilo. To bylo nějakého ruchu a shonu.

Vše musilo být u nás hotovo ještě před pečením koláčů. Někde pekli už ve čtvrtek nebo v pátek, ale my vždy až v sobotu. Kde neměli vlastní pec, pekli u sousedů, kam se nosily na prknech koláče již hotové nebo jen těsto ve škopku, či mouka a všechny přípravy dle toho, jak to bylo daleko. Ach, toho veselého pobíhání a přebíhání sem tam. Jakž by se mi chtělo pásti skoro celý den krávy na samotě? Ze zahrady jsem viděla maminku, jak ze stodoly nesen velikou lopatu, žebro na rozhrabávání uhlíků v peci, dříví, roští, jedlové pometlo na vymetání pece, nakoukla jsem do síně, jak roztápí a pozoruje, „až bude pec dost“ a pak opatrně sází koláče nejdřív z černé mouky, a pak ty lepší.“

.....

„A ta naše radost, když se některý koláč roztrhl. Ten byl náš a byl ze všech nejlepší. Vždycky jsme si horoucně přály, aby těch nepodařených bylo hodně, jenže Pán Bůh to bezbožné naše přání málokdy splnil.

A když konečně koláče prochlady – pekly se takové velké, neboť malé koláčky nejsou

v Ještědu v obyčeji, tu maminka jich několik rozkrájela na čtvrtě a vybravši jednu povidlovou, druhou makovou či tvarohovou, nebo s perníkem a jablky, krátce od každého druhu kus, narovнала na talíř, zavázala do čistého šátku a my děti jsme to roznášely do vesnic, kde posvícení nebylo, svým příbuzným a známým, kteří nám to opět o svém posvícení vrátili. Dostali jsme obyčejně „šesták“ od cesty a ten jsme si schovávali na pout’.“

.....

„O posvícení peklo se obyčejně kousek masa, králík, a někdy také zajíc, když jej bratr zastřelil. Husa nebývala nikdy, nebo málokdy. Nepěstují se u nás na horách, neboť je tam zima na housátka. Ty, co přiřzenou obchodníci z kraje na podzim – jsou jich celá stáda a které se pak po dokrmení v Liberci nebo za hranicemi v Sasku prodávají, jsou drahé. Příjmy naší malé chalupy nestačily na podobný mls. Ale i na ten poměrně chudý oběd sešlo se celé příbuzenstvo, a bylo veselo a hlučno. Kolovrátky – flašiny nepřestaly hrát po celé tři dny a my děti při nich se točit a zpívat.

Velcí šli ovšem k muzice hned v neděli i v pondělí hned odpoledne.“¹

1.1.3 Vánoce

Výzdoba domu

Vánoční stromeček byl většinou smrček, který se zdobil papírovými řetězy, slaměnými ozdobami, malými jablíčky a ořechy. V rohu místnosti stál Betlém, což byla jediná vánoční výzdoba domu.

Vánoční zvyky

O půlnoci se chodilo na půlnoční mše do kostela v Osečné nebo ve Světlé pod Ještědem. Na Vánoce se dodržovaly také další zvyky. Dívky házely za sebe pantofle, a pokud padl špičkou ke dveřím, znamenalo to, že půjde z domu. Krájelo se napříč jablko, a když byla na řezu hvězdička, znamenalo to štěstí. Když byl na řezu křížek, znamenalo to neštěstí. V míse se pouštěly skořápky ořechů se svíčkami. Pokud zůstaly u sebe znamenalo to, že rodina zůstane pohromadě. Mladé neprovdané dívky třásly bezem a u toho říkaly zaříkávadlo:

Třesu třesu bez,

Ozvi se mi pes,

¹Čermáková-Sluková,A. Posvícení v Ještědu In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, listopad 2000, č. 42.

Kde můj milý večerí dnes.

Z které strany se ozval první pes, odtud pocházel její milý.

Dívky, které neměly k dispozici bez, se mohly o svém nastávajícím dozvědět ještě jinak. Mohly poslouchat venku za oknem u sousedů jejich rozhovor. Jestliže ve světnici zaslechly jako první slovo *ne*, toho roku se nevдалy, jestliže v hovoru padlo jako první slovo *ano*, dostanou se jistě pod čepec.

1.1.4 Silvestr, Nový rok

Poslední den v roce se v Podještědí neslavil. Nekonal se žádné zábavy, žádné oslavy. Pokud počasí dovolilo, chodilo se na půlnoční mši buď do Světlé nebo do Osečné.

Na Nový rok se připravil sváteční oběd, nebyl však nijak tradiční, v některých rodinách se jako tradiční jídlo podávaly jáhly. Nikdo nepřicházel na návštěvy. Žádné novoroční zvyky se nedodržovaly.

1.1.5 Velikonoce

Velikonoční svátky začínaly již Zeleným čtvrtkem. Dívky měly v tento den doběhnout bosy k potoku, umýt se v něm, aby byly po celý rok zdravé a čerstvé. Uvážíme-li, že v tomto čase ležel mnohde ještě sníh, bylo to počínání velmi nebezpečné.

Na Velký pátek se nesmělo jíst maso.

Pondělí velikonoční patřilo mužům a chlapcům. Navštěvovali dům od domu, aby pomlázkou z vrbového proutí vymrskali dívky i vdané ženy. Dostalo se jim odměny v podobě malovaných kraslic. Polévání chlapců vodou, tak jak to známe z Moravy, se v Podještědí nikdy neprovádělo.

Menší děti zpívaly u sousedů a příbuzných, za koledu si vysloužily „pomlázku“ neboli výslužku. Často nachodily mnoho kilometrů i do vzdálenějších vesnic, kde bydleli jejich příbuzní.

Na stolech nesměly chybět bochánky neboli mazance a jidáše. Jidáše byly koláče z kynutého těsta mazané medem. Dívky měly svého chlapce plácnout jidášem namazaným medem přes ústa. To aby od něho dostávaly jen sladké hubičky. Tradičně se pekly také dorty, které se krájely na kousky a dávaly koledníkům.

V každé hospodě se konaly tancovačky s dechovkou.

1.1.6 Pálení čarodějnic

Pálení čarodějnic se v Podještědí začalo objevovat až po druhé světové válce. Hlavně mládež se scházela u ohňů, zpívalo se, přeskakovaly se plameny. Chlapci tím dokazovali svou odvahu před dívkami. Ohně se pálily v kraji Karoliny Světlé při jiné příležitosti – první týden v červenci jako oslava památky upáleného Mistra Jana Husa. Tato tradice po válce zcela vymizela.

1.1.7 První máj

Svátek práce se slavil ve všech vesnicích velmi vesele, před válkou bez politického podtextu vnuceného obyvatelům po roce 1948.

Nejnámější byl průvod alegorických vozů v Osečné. Ozdobené traktory, osobní auta, motocykly, dřevěné vozy tažené koňmi a jiné dopravní prostředky se vydávaly na jízdu z Lázní Kundratic do Osečné ke kostelu. Doprovázel je průvod místních lidí v krojích, dívky si zdobily hlavy věnečky z květů. Tuto slavnost organizovala vždy Základní škola v Osečné.

V každé vesnici se stavěly májky. Mezi chlapci z jednotlivých vesnic panoval tvrdý boj o májku. Bylo velkou ostudou, jestliže si některá vesnice nechala ukrást nebo podříznout májku a neuhlídala ji.

Mnohá děvčata se mohla pyšnit svou vlastní soukromou májkou, kterou jim postavil jejich milý pod oknem.

Májová veselice v hospodě patřila také k tradicím.

1.1.8 Svatodušní svátky

Svatodušní svátky jsou pohyblivé svátky a slavily se v květnu nebo začátkem června, šest týdnů po Velikonocích.

Svobodné dívky se vystrojily do svátečních šatů, do rukou si vzaly košíčky plné květů a jako družičky doprovázely faráře v procesí. Šly před farářem, nesoucím monstranci, a sypaly na cestu květy. Nad farářem nesli chlapci baldachýn. Procesí se ubíralo od kostela k oltářům na náměstí. U každého vystaveného oltáře se procesí zastavilo a kněz ho požehnal.

Pro věřící znamenal tento svátek příležitost ke zpovědi a svatému přijímání.

1.1.9 Dožínky

V srpnu se slavily dožínky. Jakmile se pokosilo poslední pole a obilí bylo uklizeno ve stodolách, začalo se s pečením a vařením. Čeleď upletla pro hlavního hospodáře velký věnec z obilných klasů. Průvod mladých se vydal k domu hospodáře a slavnostně mu oznámil konec žní. Při té příležitosti mu odevzdali věnec. Hospodář musel chasu pohostit jídlem i pitím. Celá vesnice se opět sešla v hospodě na tancovače.

1.1.10 Svatba

Nyní přecházíme od kolektivních obřadů k individuálním. Prvním takovým obřadem je svatba.

Před samotnou svatbou se musel ženich rozloučit se svobodou. Tento bujarý večer s kamarády se nazýval *polterabend* (z *němčiny*). Snoubenci se loučili se svobodou odděleně, dívka si vyrazila se svými kamarádkami. V předvečer svatby bylo zvykem střílet před domem nevěsty ze střelných zbraní. To aby nebyly budoucí děti novomanželů hluché.

Důležitou úlohu při svatbách měl *starosvat* neboli *družba*. Byl to hlavní organizátor i bavič v jedné osobě. Družba musel jít před obřadem do domu nevěsty a jménem ženicha požádat rodiče dívky o její ruku. Rodiče souhlasili, ale jako první nabídli družbovi nějakou jinou ženu, většinou starou, oblečenou do svatebního a s tvář zakrytou závojem. Družba musel samozřejmě tuto lest prokouknout a žádat pravou nevěstu. Rodiče podruhé nabídli dívku, jejíž tvář byla schována pod závojem. I tentokrát družba odhalí, že se jedná o jinou dívku. Teprve potřetí se objeví pravá nevěsta. Snoubence doprovázely družičky a mládenci. Oděv svatebčanů zdobila myrta.

Při cestě zpět z kostela svatebčané tzv. zatahovali novomanžele. Natáhli přes cestu provaz a ženich musel cestu dál vykoupit. Buď nějakým pitím nebo penězi, děti dostaly koláče.

Únos nevěsty se v Podještědí nedržel.

Svatební koláče se pekly velké, přes celý plech. Malé koláčky se objevily až v 60. letech. Nevěsta se nesměla pečení koláčů zúčastnit, přineslo by to smůlu.

Jídlo při svatební hostině bylo rozmanité, podle chuti a možností rodin.

1.1.11 Pohřeb

Na vesnicích se konal tradiční pohřeb do země. Smuteční průvod se vydal z domu zesnulého do kostela a odtud na místní hřbitov. Za rakví, kterou nesli blízcí přátelé nebo byla položena na voze taženém koňmi, kráčeli muzikanti. Po pohřbu se všichni sešli v hospodě u smuteční hostiny. Kapela hrála dlouho do noci, a to nejen smutné písně, ale i hudbu k tanci a zpěvu. To aby se nebožtíkovi odcházelo lépe ze světa.

Pokud zemřel mladý svobodný chlapec, šla za jeho rakví **černá nevěsta**. Ostatní dívky měly bílé dlouhé šaty. Pokud zemřela mladá svobodná dívka, byla uložena do rakve v bílých šatech.

1.2 Jídla

1.2.1 Tradiční jídlo o Vánocích

Na Štědrý den musel být nejdříve nakrmen dobytek a až poté se mohlo jít k štědrovečerní večeři. Před samotnou večeří se musela rodina pomodlit, vzpomenout na zesnulé a poděkovat Bohu za dary, které jim dal. Tradičním jídlem na Štědrý večer byla v Podještědí bramboračka. Velká mísa se postavila doprostřed stolu a celá rodina z ní jedla. Na stole mělo být sedm nebo devět druhů jídel. Vařil se hrách, klobásy, brambory, jáhly, v jídle nesměly chybět sušené houby. Jako zákusek se podával **moumelich**. Na kameninové pánvi se palicí utřel mák, který se pak svařil mlékem a osladil se. Moumelich se také jedl z jedné mísy. Před Vánoci se pekly vánočky a tzv. zázvorky, což byly věnečky se zázvorem. Na stole nesměly chybět jablka a ořechy.

1.2.2 Jídlo ve všední den

O tom, co se v Podještědí jedlo ve všední dny, se dozvídáme mimo jiné i z práce prof. Otokara Kadavy – Jak se vařovalo v Podještědí.

Jedlo se to, co dala příroda, brambory a zase brambory, nějaké to vejce, mouka zeleninu. Nejčastějším jídlem bylo **kyselo**. Kyselo se připravovalo v mnohých horských chalupách různým způsobem a s různou příchutí. K jeho přípravě se používá žitného kvasu mléka nebo smetany. Pak se přidají vejce, brambory, kmín a sůl. Podává se v hrnku a přikusuje se chléb.

Chleba se peklo často z ovsa, ale nedržel pohromadě. Z kousků chleba se vařila chlebová polévka, takzvaná **žebračka**. Zavařovala se v kmínové vodě a zlepšovala vajíčkem.

Za první světové války se jedla **taliánská polenta**. Byla to polévka z kukuřice.

Dále se jedla polévka **couračka**. Dnes jí říkáme zelnička, zelňačka. Připravuje se ze zelí, brambor a zavařuje se moukou.

Oukrop nebyl nikde moc oblíben mezi čeledí – je to jenom voda, trocha mléka a povařené kroupy.

Zvodovka je název polévky, které my říkáme česnečka. Do vařené vody se vhodí utřený česnek a nadrobno nakrájený chléb. Někde se k polévce přikusovaly brambory. Místo maštění se zde dávala trocha mléka.

Rychlá polévka **drcenka** se vařila jen o žních. Je to rychlá polévka, do vody se dají vejce promíchaná s moukou a trochu se omastí.

Velmi oblíbená byla **řípovka**, tedy polévka z řípy. Přidá se trochu mrkve o omastí sádlem. Někde do ní dávají vepřovou nožičku.

Ančička, Ančka nebo také kvedlovanka. To je polévka z mléka zakloktaná moukou a vejcem. V létě se přidávaly houby.

Sejkorové knedlíky byl pokrm z brambor. Syrové brambory se nastrouhají a lžící se dávaly na rozpálenou plotnu, přičemž se dělaly kopečky, které se rozmačkaly na placku a opekly se z obou stran. Pak se placičky hodily do vařící vody. Po vyjmutí z vody se omastily s osmaženou cibulkou.

Bramburník , bramborník neboli bramborák, někde také **sejkory nebo hanušky** se opékaly na rozpálené plotně a pak se namažou rozpuštěným sádlem nebo máslem. Těsto se připraví z nastrouhaných syrových brambor. Velmi často se těsto dalo do vymaštěného pekáče a navrch se daly plátky jablek nebo švestek. Peče se v troubě. Jiný název pro bramborák byl ježek – je to roztrhaný bramborák, který se opéká do červena, až má červené kůrky. Pak se polije mlékem nebo máslem. V chudých chalupách polévali tento bramborák jen vodou, aby se zapařil a tak změkkl. Obratník je vlastně také bramborák, při pečení v troubě se obrací a peče se z obou stran.

Bramborová nevěsta je naše dnešní žemlovka. Rozstrouhané brambory se promíchají s hrubou moukou a připraví se z toho žmolenka, či také drobenka. Na vymaštěný pekáč se dá střídavě vrstva žmolenky a vrstva jablek, až se pekáč naplní. Napolovic se zapeče, zalije se mlékem a dopeče se. Na závěr se zalije máslem a posype cukrem. Cukr vytvoří jakýsi závoj, jaký mívá nevěsta.

Frncochaté knedlíky jsou dnes chlupaté knedlíky. Podávaly se polité škvarkami a opečenou cibulkou.

V Podještědí je jakási nadávka: „ Ty seš holt focmouk!“ **Foucrouk** nebo také **kucmoch** je bramborová kaše podávaná se zelím, někdy s houbovou omáčkou. A tomu,

kdo chodí pomalu, se říká, že se táhne jako foucmouk. Toto lidové oslovení je adresováno také tomu, kdo se vytahuje.

V bohatších chalupách se dělal *groskraut*. Čtvrťka hlavičky bílého zelí s dvěma oloupanými, na čtvrtky rozkrájenými brambory se rozvařila ve slané kmínové vodě a zavařila se bledou jíškou. Do toho se rozkrájely suché uzenky.

Dříve byl známý také *granatymarš*. Byly to cezené nudle promíchané s vařenými, na plátky nakrájenými bramborami. Do toho se přidala paprika a škvařené máslo.

V nejchudších chalupách, když byla bída, tak se dala doprostřed stolu mísa vařeného zelí a okolo se daly brambory. Lidé sedící u stolu si pak společně brali zelí a přikusovali brambory. Maso se nevařilo, nanejvýš o posvícení a o Vánocích.

2. Architektura

„...severní Čechy, co do kvantity i kvality památek lidového stavitelství, zůstávají na předním místě ve střední Evropě“²

Podle Břetislava Vojtíška a Josefa Vařeky je pro Podještědí charakteristický přízemní roubený dům, u kterého se objevují komory a světnice v podkroví, které nahrazují patro.

„Zvláště v podještědské oblasti je hojná světnička vystupující nad síní ze střechy.“³

„Nejstarší vrstva dochovaného domového fondu pochází z předbělohorského období a je výsledkem stavební činnosti nejzamožnější vrstvy sedláků. Dům středních, případně sociálně slabších vrstev vesnice se dochoval až z období po polovině 17. století.“⁴

Také podle Tomáše Edela má v Podještědí starou tradici roubený dům, ve kterém se zednické a kamenické práce omezují na minimum, a to pouze na sklepy s valenými klenbami nebo sklepy vytesané do pískovcového podloží. Pro region jsou v 16. – 19. století typické dvě řešení zemědělských domů – smíšený komorovo-chlévní dům nebo trojdílný dům komorového typu s průchozí síní. V obou typech se vyskytuje roubená klenba. V Podještědí se dále objevuje tzv. „špýcharový“ dům.

2.1 stavby

Roubená konstrukce spočívá ve vrstvení vodorovných trámů, v nárožích přeplátovaných. V mladších obdobích bývaly spáry zaplněné mazanicí a obílené.

„Tento prvek je charakteristický pro Podještědská lidová stavení až do konce vývoje lidové architektury.“⁵ (Viz příloha č. 1)

Podle Břetislava Vojtíška se i na vesnicích přejímaly z městské architektury tzv. hrázděné konstrukce, které se vyvinuly původně v západní Evropě. Hrázdění se u nás uplatňuje jen v patře – na rozdíl od německých zemí.

První osady v Podještědí byly zakládány teprve v počátcích středověku. Později ve 13. a 14. století, v době vrcholné středověké kolonizace, přibývaly další osady. Zpočátku měly podobu pouze rodových statků, ale postupně se rozšiřovaly.

² Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách. 1. vyd. Česká Lípa: 1999. 117 s. ISBN 80-900 896-9-0, s. 5.

³ Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách. 1. vyd. Česká Lípa: 1999. 117 s. ISBN 80-900 896-9-0, str. 19.

⁴ Edel, T. Stavební podoba zemědělské usedlosti Podještědí v 16. a 17. století. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, 1990, č. 23, s. 24.

⁵ Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách. 1. vyd. Česká Lípa: 1999. 117 s. ISBN 80-900 896-9-0, str. 29.

Jak ve své knize Lidová architektura severních Čech uvádí Josef V. Scheybal, v Podještědí bylo velmi důležité vybrat vhodné místo pro staveniště. Rozhodující úlohu hrálo využití veškeré orné půdy, dobré oslunění, možnost příjezdu. Nedílnou součástí venkovských sídel byly kapličky, zvonice, studny, boží muka a sochy. Ty sloužily především jako ukazatele a mezníky. Pro jejich zdůraznění se k nim vysazovalo několik stromů, nejčastěji lípy nebo javory. Při uspořádání půdorysů vesnic byl hlavním momentem tvar reliéfu, jeho členitost, sklon svahu, průběh potoka nebo řeky. Nejstarším typem byly **okrouhlice**, obce s domky a chalupami postavenými do oblouku, kruhu nebo podkovy s ústřední návší. Častějším typem je obec řadová, ulicová, postavená podél cesty nebo silnice do značné délky. V horním Podještědí je nejrozšířenějším typem vesnice rozptýlená, jak to členitost terénu dovolí. Vznik některých osad byl vázán na blízkost hradu nebo zámku. Každá obec měla vlastní stavební typ, odlišný od jiných vesnic. Koncem 18. století se projevuje slohový typ městské architektury s prvky vysokého stavitelství.

V severní části Českosudska se vyskytovaly přízemní objekty se světnicí, síní, komorou, chlévem a stodolou. V jižní části Českosudska se vyskytovaly větší chalupy s lomeným půdorysem. Skládaly se ze samostatné obytné patrové budovy, z chlévů, stodoly, kůlny. Při výstavbě domů v obcích na Českosudsku byly v minulosti až do začátku 19. století používány nejlevnější a nejsnáze dosažitelné přírodní materiály, dřevo, kámen, sláma, hlína a později i vápno. Na vesnicích se začalo zdít až v první polovině 19. století.

2.1.1 Roubení

V Podještědí bylo jedinou stavební technikou dřevěné architektury **roubení**, což je kladení trámů vodorovně na stěny, na nároží spojené přeplátováním. **Přeplátování** je základ roubené konstrukce. Je to kolmé spojení trámů v jejich křížení nebo styku v jedné rovině. Trámy jsou vzájemně zasunuty do zářezů. (Viz příloha č. 2)

2.1.2 Střechy

Střechy byly kryté **došky**, což jsou snopky z dlouhé žitné slámy, rákosy nebo kukuřice. Jsou dlouhé asi 50 až 70 centimetrů. Na hřeben střechy se kladly pásy jílovitého drnu. (Viz příloha č. 3). Dalším typem krytiny je **šindel** - dřevěná úzká destička opatřená na jedné straně drážkou a na druhé straně ostřím. Starší šindel je ručně štípaný z jedle, lípy nebo borovice. Mladší šindel je řezaný. Klade se ostrou hranou na řídké latování. Na spodní lať se šindel přichytí jedním hřebíkem šindelákem, na horní lať se přichycuje

každý šestý až osmý. Šindele se přebíjejí v jedné nebo ve dvou vrstvách. Konce šindelů bývají ozdobně seříznuté.

2.1.3 Vnější stěny

Na přelomu 19. a 20. století se srubové stěny pod vlivem městského stavitelství začaly obíjet svisle nebo vodorovně kladenými prkny. Od 2. poloviny 19. století se stěny na vnější straně chránily různobarevnou **břidlou**, skládající se z geometrických obrazců. Břidla, neboli břidlice, je hornina, kterou lze štípat na tenké desky. Omítání se většinou provádělo na dřevěné latě, na proutí nebo rákos.

2.1.4 Lomenice

Dřevěným stavbám dodává jejich charakteristický vzhled jejich štít, lomenice, ukončující sedlovou střechu. Bohatost a členitost lomenice odpovídala movitosti vlastníka. „**Lomenice** musela chránit podstřešní prostor před větrem a deštěm a proto je po výšce dělena na dvě až čtyři části. Na spodním okraji byla někdy opatřena podlomenicovou stříškou, krytou dvěma až třemi řadami šindele. Uspořádáním a tvarem lišt se zlepšovalo odvádění dešťové vody. Nejprostší lomenice byly kryty svisle kladenými prkny, u starších objektů bez lišt. Nejčastější jsou lomenice dělené na dvě části, kde hoření předstupuje. Spodní část bývá kryta svisle, nebo byl takto vykryt pouze střední obdélník. Boční trojúhelníky štítu zakrývají prkna kladená kolmo k rovině střechy. Stejnou úpravu mívá vrcholový trojúhelník. U starších domů býval štít chráněn stříškou. U roubených stěn byl krov nebo patro podepřené sloupky zpevněnými pásky, tzv. **podstávkami**. Ty obepínaly dům ze dvou až čtyř stran. Funkce podstávky jako podnože patra později ustoupila funkci estetické.“⁶

2.1.5 Chlévy

V hlavní budově bývaly také chlévy, u větších usedlostí také konírny. Chlív byl určen pro hospodářská zvířata především pro hovězí dobytek. Jeho rozměry se lišili počtem kusů ustájených zvířat. „**Nejstarší typ je malá téměř čtvercová roubená stavba s nízkým vstupem a jen s malým otvorem pro vyhazování hnoje. V 19. století se začínají budovat prostorné zděné chlévy s okny. Močůvka odtéká ještě počátkem poloviny 19. století volně na dvůr, pronikala na náves a bez užitku odtékala do příkopů a potoků. Voda se do chlévů zaváděla až koncem 19. století. V menších hospodářstvích koně ustajovali společně s dobytkem, avšak u bohatších statků byly pro koně vlastní stáje a někde stály**

⁶ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 69-70.

také ovčiny. Na větších hospodářstvích bylo v rohu chléva jednoduché lože pro čeledína. Původně byly roubené, ale od 18. století zděné, s podlahou z dřevěných trámů nebo z dlažby. Přístup do chlévů byl buď zvenku nebo přímo ze síně. Později kvůli čistotě se odděluje od domu na samostatnou budovu.“⁷

Nad chlévy se nacházely komory pro uskladnění plodin. Byly přístupné z pavlače, která probíhala často až nad hlavní dveře. Pavlač je krytá, otevřená, nebo polootevřená chodba v patře při vnějších stěnách stavby. Její funkce je především komunikační. Komory bývaly bez oken, pouze s větracími otvory v zadní stěně. U větších chalup byla za chlévem stodola. Stodola sloužila k ukládání a mlácení obilí a k ukládání vymláčené slámy. Také sloužila k ukládání zemědělských strojů, vozů a hospodářského náčiní. Stodoly měly obdélníkový tvar. K hlavní světnici byly přičleněny výměnky. Existovaly také samostatné výměnky s vlastním příslušenstvím. **Výměnek** je místnost, zabezpečující hospodáři, který předal správu usedlosti mladšímu nástupci, výživu, bydlení a další potřeby. U větších hospodářství byly budovány samostatné výměnky.

Časem se vyvinuly rozdíly ve velikosti obydlí a v příslušenství. Jinak bydlel sedlák, jinak chalupník, bezzemek a podruh.

2.2 interiéř

2.2.1 Obytná část

V obytné části byla hlavním prostorem světnice s rozměry 4 na 4 metry, u větších stavení 9 na 7 metrů. V rohu u vstupních dveří stála kachlová kamna a pec. V protějším rohu stával stůl s lavicemi a židlemi, naproti němu postel a v rohu u dveří **mísník**, skříň, do které se ukládalo nádobí. Ze světnice vedl menší vchod do obytné místnosti. Stěny světnice byly roubené, tmavohnědé, později omítané. Část stěny za pecí byla vyzdívaná a vystupovala z budovy. Podlaha ve světnici byla do 18. století hliněná, ale postupně se měnila na prkennou. Podlaha v síni byla z cihelné dlažby nebo kamene. Proti světnici se nacházely tzv. **kvelby**, místnosti pro ukládání zásob. Ze síně vedly schody do podkroví a patra, kde byly další obytné prostory.

„Našim generacím už není snadné vytvořit si jasnou představu o dřívějším vzhledu podještědského vesnického interiéru. Všude zasáhlo devatenácté a dvacáté století svými modernizujícími úpravami, směřujícími k tomu, aby se vnitřek venkovského domu

⁷ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 36.

přiblížil co nejvíce domu městskému.“⁸

Podlahy

*„Dnes už bychom ve světnicích našich chalup a statků marně hledali staré hliněné podlahy, tzv. „zem“. A přece víme, že se tesané a později prkenné podlahy začaly ujímat ve větším počtu teprve v prvních desetiletích devatenáctého století. (Jinak bylo ve městech. Tam se ujímala nehoblovaná prkenná podlaha už v patnáctém století). Byly dokonce případy, že zachovávali „zem“ až do osmdesátých let. Opatrnému a šetrnému sedlákovi bránila v zavádění modernějších prken hlavně obava před plísní.“*⁹

V síních venkovských chalup se hliněné podlahy nahrazovaly většinou na plocho kladenými cihlami nebo pískovcovými deskami, v novější době pak dlaždicemi i cementem.

Stěny

Stěny roubených domů nebývaly uvnitř omítány ani natírány barvou. Úzkostlivě se dbalo jen na ochranu starého trámů. Jedním z nejstarších konzervačních prostředků byla volská krev, po níž stěny a stropy takřka zčernaly.

*“Na Liberecku natírali v minulých staletích dřevo i zvláštní směsí černé barvy, lněného oleje a loje. Později se ujala jako konzervační prostředek fermež a nakonec se začaly stěny bílit a dávat tzv. do „kožichu“.*¹⁰ To znamená, že se zevnitř obkládaly rákosovými rohožemi, čímž získaly rovinné plochy a ty se pak mohly omítat vápnem nebo barvou. Tam, kde se majitelé nespokojili s rákosovou omítkou, pobíjeli stěny pečlivě seříznutými a ohoblovanými prkny nebo je zevnitř obezdívali cihlami.

Okna

Okna venkovských jizeb prošla během posledních staletí neobyčejně zajímavým vývojem. *„Ve středověku a v raném novověku to byly jen úzké štěrby, vyříznuté do dvou trámů, jak to dnes vidíme u dřevěných chlévů, srubů a jiných hospodářských prostor. Zakrývali je papírem, pergamenem nebo blanami. Zdá se, že kruhové tabulky, spájené olovem a užívané běžně ve městech, na naše vesnice nikdy ve větším počtu nepronikly. Zde se ujaly až malé průsvitné tabulky, zasazované do pevných okenních*

⁸ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 43.

⁹ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 44.

¹⁰ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 60.

rámů. Zároveň se zasklíváním oken začalo i postupné zvětšování okenních otvorů. Nejstarší typy oken, jež se nám zachovaly, mají zpravidla silné sloupky na hranách zdobně seříznuté a vykrajované, nahoře spojené profilovou římsou. Tato okna bývají členěna do čtyř nebo šesti malých tabulek a dají se většinou otevírat“¹¹

V komorách, kde se ukládaly různé cennosti, zejména zásoby potravin a šatstvo, bývala okénka zajišťována též železnými mřížemi.

2.2.2 Vybavení

Topeniště

Zajímavou a složitou otázkou je otázka venkovských topenišť. Dnes už jsou všechna kamna v podještědských chalupách i statečích zmodernizována. Marně bychom hledali topeniště starší než z druhé poloviny 19. století. Sporáky, zaváděné všude v 60. a 70. letech 20. století, zatlačily v krátké době poslední kachlová kamna, vytápěná ještě ze sítě. A tak se stalo, že dnes nemáme skoro žádných zpráv o tom, jaký byl vzhled starých kamen v Podještědí.

„Z archivních dokladů vysvítá, že až do konce 16. století bývalo v chalupách severočeských vesnic pouze jediné kryté ohniště, vytápěné ze sítě. Teprve po roce 1600 došlo všeobecně k přistavování kamen, která byla většinou z cihel a z lomových kamenů, spojených maltou. Taková primitivní kamna se zachovala až do konce 19. století. O vzhledu kamen se ovšem nedozvídáme nic. Zdá se však, že hrnčířské kachle, polévané glazurou, se na vesnicích ujímaly více až ke konci 17. století, kdy se také poprvé dozvídáme o tzv. bílých kachlích. Poněvadž nemáme žádné doklady pro existenci vypouklých nebo vydutých kachlů hrnčkovitých, domníváme se, že v tomto kraji převažovaly ploché, nanejvýš snad mírně profilované a zdobené kachle pravoúhlého tvaru, polévané nejčastěji zelenou glazurou. Do kamen byly zazdívané měděné nebo železné kotle na vodu, tzv. „medence.“¹²

Kamna s pecí bývají ve světnici po obou stranách obestavena lavicí, která je pro svou teplou polohu oblíbeným místem starších lidí. Odtud pak vedou dva nebo tři stupně na pec, jejíž hoření plocha, tzv. „pekelec“ nebo „krumpešt“ bývala oblíbeným místem k přespání. Někde byl pekelec tak prostorný, že na něj stavěli i postel.

Oheň se rozněcoval křesadlem a ocílkou, která zpravidla visela při dveřích světnic. Trvalo někdy hodnou chvíli, než se z jiskry, rozplápolalo roští v kamnech. „Třicí“ sirky,

¹¹ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 46.

¹² Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 48.

které se ujal někdy v padesátých letech minulého století, byly proto pro venkovské lidi pravým dobrodiním.

„Kouř z pece i z kamen vycházel tzv. „capouchem“ do komína. V dřívějších dobách bývaly tyto capouchy vyplétány většinou z roští a omazány jílem. Byly to čtyřhranné, kónicky se zužující dýmníky, které zprvu ústily na půdě. Odtud pak vycházel kouř různými štěrbinami a štítovými průduchy volně z domu. V severních Čechách se tento typ dýmníků zachoval ojediněle až do 18. století. V té době se však ujímaly už všeobecně komíny dřevěné, většinou také proutěné, omazané hlínou, které nad střechou ústily bedněnými nástavci s pultovými, sedlovými nebo kuželovitými stříškami. Ještě v polovině 19. století byly tyto dřevěné komíny na obytných staveních našich vesnic dosti časté. Přítrž tomu učinila teprve nařízení guberniálních úřadů, které spatřovaly v dřevěných kouřovodech jednu z příčin častých požárů a usilovaly proto velmi energicky, aby se všude stavěly zděné komíny. A tak se začaly na našich vesnicích objevovat na konci 18. století první komíny pískovcové.“¹³

Svítidla

„V dobách, kdy jediným osvětlovacím prostředkem byl oheň, vyžadovalo svícení značné péče a neobyčejné opatrnosti. Až takřka do poloviny 19. století se svítilo převážně loučemi. Záře z tohoto zdroje byla mdlá a stačila právě tak k osvětlení nejbližšího okolí. Ostatní interiér byl zahalen hlubokým přítmím, v němž se lidé orientovali spíš hmatem než zrakem. Svícínky na louče byly velmi rozmanité. Nejběžnější byly dřevěné posunovací stojany, které se obyčejně dávaly do škopku s vodou a na něž se nasazoval železný skřípec s loučí. Bývaly však i menší svícínky železné, kované do rozmanitých tvarů a stavěné zpravidla na stůl, na kamna a na jiná vyvýšená místa, kde jich právě bylo třeba.

Tam, kde bylo třeba více světla, zejména při draní perí, zapalovalo se dříví pod tzv. „krby“. Tato konstrukce měla tvar čtyřbokého komolého jehlanu, byly sbity z prken a visely ze stropů světnic. Kouř odcházel volně na půdu. Před polovinou 19. století byly louče mnohde nahrazovány svíčkami a ty zase lampičkami na lněný olej. Ale to už se blížila doba, kdy na naše vesnice začal pronikat petrolej.“¹⁴

¹³ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 49.

¹⁴ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 51.

Mobiliář

Starý prvek zemědělského obydlí vzal za své většinou už v druhé polovině minulého století. Zbylo jen několik starších kusů nábytku, někde se zachovalo i jeho původní rozmístění, ale nových lidových kusů nepřibývalo. Za necelých sto let se vesnický interiér změnil tak, že z jeho původního mobiliáře nezbylo nic víc než několik dosluhujících židlí a lavic, výjimečně i trnožový stůl, v síni a v komorách pak zašlé malované skříně či truhly, kterých si však málokdo váží. V muzeích se sice zachovalo mnoho materiálu, bývá to však materiál nedostatečně lokalizovaný, který neumožňuje jasnou celkovou představu ani o svém vývoji ani o svých regionálních typech. Často se neví, odkud byl pro muzeum získán a kdo byli jeho poslední majitelé. Za takových okolností ovšem není snadné pátrat po jeho výrobcích, zvláště když je známo, jak daleko se malované skříně a truhly často stěhovaly spolu s nevěstou a její výbavou.

O vnitřku chalupy si můžeme udělat představu ze zápisů o prodeji statků či o věnu, které na statek s nevěstou či ženichem přijde. Dozvídáme se, že v chalupě býval jeden stůl ve světnici, u stolu lavice, v rohu almárka tzv. „koutnice“, postel nebo kolébka, v bohatších rodinách stolice s lenochem, židle, krucifix, moučná truhla, bicí hodiny, truhla a jarmara na chléb.

Ve světnicích bylo umístěno i nářadí: ošatky, hmoždíře, kolem kamen škopky a konve, v koutě pometlo, kolovrat s přeslicí, máselnice.

Truhly a jarmary nebývaly ve světnicích, stavěly se nejčastěji do síní a do komor. Komory byly zároveň ložnicemi čeledi a mládeže, ukládalo se v nich nepotřebné šatstvo, různé přebytné předměty domácí potřeby, knihy. Hlavním úkolem komor však bylo uskladnění mouky, zrní a plev. Proto obyčejně v jedné z nich stály díže a truhly na mouku, v jiné zas byly hromady zrní s dřevěnými lopatami, jiná konečně sloužila za plevník.

„V druhé polovině 19. století ztrácel vnitřek venkovského domu rychle svůj archaický ráz. Tehdy sem začal pronikat ve stále větším rozsahu městský nábytek a s ním i rozličný tovární nevкус a jarmareční kýče všeho druhu. Truhláři tehdy také přestávali vyrábět malovaný nábytek, starí mistři pomalu vymírali a mladí se museli přizpůsobit panujícím městským módám. V touze po větší útulnosti a intimitě přikupovaly se nové kusy nábytku. Ze světnic mizely staré trnožové stoly, lavice, židle a mísníky a jako nová vymoženost se tehdy objevily pohovky, kožená a čalouněná křesla, lenošky. Prosté obrázky na skle vystřídaly nevкусné olejotisky s andělem strážným. Značné obliby se dočkaly i historické výjevy, například Libušina věštba, Loučení Komenského s vlastní,

Loučení Karla Havlíčka Borovského s rodinou a jiné. Po první světové válce se objevily nasládlé alegorie s Prahou, Karlštejnem a národní hymnou v rámečcích z lidových ornamentů. Nad dveře se věšely mravoučné průpovídky, které se na našich poutích prodávají dodnes.“¹⁵

2.3 malé objekty

Malé objekty jako jsou kaple, pomníky, kříže a boží muka se nacházejí téměř v každé vesnici. Kříže a pomníky sloužily jako upomínky tragických událostí, nebo naopak jako připomínky zachránění, šťastné náhody a zabránění tragédie. Kříže i pomníky ale také sloužily jako rozcestníky, které pomáhaly obyvatelům vesnic v odlehlých místech k orientaci.

Vybrané příklady malých objektů:

Bohdánkov - „Kapličku kolem roku 1900 dala vystavět paní Anna Jarešová po smrti dvou dětí.“¹⁶

Dolení Paseky - „Ve východní části obce litinový kříž na pískovcovém podstavci s reliéfy P. Marie, sv. Václava a sv. Aloise z Gonzagy z roku 1835, jeden z inspiračních zdrojů K. Světlé k románu *Kříž u potoka* (1868).“¹⁷

Jvorník - „...před školou pomník padlých v 1. světové válce se sochou lva a dobovou mříží z roku 1925.“¹⁸

Bílá - „U silnice do Chvalčovic krásná boží muka tvořená kovovým křížem na pískovcovém podstavci s reliéfem P. Marie s Ježíškem, sv. Mikuláše a sv. Josefa, která na náklad manželů Novákových z Bílé zhotovil roku 1874 lidový kameník Josef Zeman z Tatobít.“¹⁹

¹⁵ Šolc, J. Lidové stavby v Pojizeří. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 61.

¹⁶ Edel, T. Československo v památkách 12.-20. století. Český Dub: 2006, s. 99.

¹⁷ Edel, T. Československo v památkách 12.-20. století. Český Dub: 2006, s. 103.

¹⁸ Edel, T. Československo v památkách 12.-20. století. Český Dub: 2006, s. 111.

¹⁹ Edel, T. Československo v památkách 12.-20. století. Český Dub: 2006, s. 98.

3. Lidová slovesnost

3.1 písně

*"V Podještědí se muzicírování a zpívání stávalo často jedním z mnoha pokusů, jak učinit mnohdy nelehkou pozemskou pouť šťastnější a veselejší. Nezřídka se dějištěm písní stala důvěrně známá místa drsného a přece kouzelného a milovaného kraje - podještědské háje, louky i vesnice."*²⁰

Kraj poskytoval lidem dostatek inspirace, proto ho v písních většinou neopouštěli a tematicky se k němu stále obraceli. V písních se často objevují náměty spojené s láskou, dále zvyky a obyčeje lidí z Podještědí a také příběhy ze života zdejších řemeslníků.

"Někoho asi překvapí, že některé z písniček zpívaných v Podještědí se nápadem nápadně podobají skladbám z jiných koutů Čech. A není divu - je to dáno tím, jak lidé často putovali z kraje do kraje na zkušenou či za obživou. Melodie, které na svých cestách zaslechli, opatřili v podještědském kraji pozměněnými texty ..." ²¹

Většina písní z Podještědí stále žije díky podještědskému folklornímu souboru Horačky. „Od ledna 1977 vystupují Horačky již jako soubor Kulturního klubu v Českém Dubě.“ Podle Marie Stejskalové soubor předtím spolupracoval 6 let s Tělovýchovnou jednotou v Liberci, která mu finančně pomáhala při pořizování krojů. Právě Marie Stejskalová a manželem Jaromírem patří k zakladatelům folklorního souboru.

Písničky z Podještědí zaznamenaly Horačky do svého zpěvníku, kde se také snažily vzkřísit již téměř zapomenuté místní nářečí. Vystoupení souboru jsou uváděna ve stylizovaných podještědských krojích a jsou prokládána také připomínkami způsobu života lidí na horách, jejich nářečím a zvyky. V souboru účinku je 15 zpěvaček, 1 zpěvák a 5 členů doprovodné kapely. (Viz příloha č. 4)

3.2 osobnosti

Karolína Světlá

„Dívčím jménem Johanna Rottová, se narodila 24. února 1830 v Praze na Starém Městě. Pocházela z měšťanské českoněmecké kupecké rodiny. České národní uvědomění v ní vzbudil domácí učitel češtiny a později její manžel Petr Mužák, jehož rodiště Světlá

²⁰ Čemusová, D, Famfulová, M, Jírová, M. Písničky z Podještědí. Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 1.

²¹ Čemusová, D, Famfulová, M, Jírová, M. Písničky z Podještědí. Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 1.

pod Ještědem poskytl autorce pseudonym. K formování názorů Karoliny Světlé rovněž přispělo přátelství s Boženou Němcovou, která se stala jejím vzorem.“²²

Její literární začátky, kdy tvořila pouze drobné prózy a byla podporována přáteli Janem Nerudou a Vítězslavem Hálkem. Po smrti svého jediného dítěte našla Světlá naplnění svého života v intenzivní literární a kulturně organizační činnosti, především v ženském hnutí. Bohatou námětovou oblast objevila za svých dlouhých letních pobytů v Podještědí. Zamilovala si lid tohoto kraje právě pro jeho povahu které byly tak protikladné k povaze měšťáckých Pražanů.

Světlá patří spolu s Nerudou a Hálkem do skupiny Májovců. „*Svou první prózu Dvojí probuzení uveřejnila v almanachu Máj roku 1858. Svou další tvorbu publikovala také v různých časopisech té doby (Květy, Osvěta, Lumír, Ženské listy). Od roku 1875 byla Světlá těžce nemocná, některé své poslední práce jen diktovala. Zemřela 7. září 1899.*“²³

Literární tvorba Světlé časově zahrnuje období od 18. století až po 2. polovinu 19. století. Tematicky se Světlá stále obracela k životu venkovského lidu a pražské měšťanské společnosti. Do osudů svých hlavních hrdinů, zvláště žen, promítala Světlá své vlastní životní zkušenosti.

„*Největší význam mají v tvorbě Světlé její povídky a romány s vesnickou tematikou. V lidových charakterech ještědského lidu spatřovala ztělesnění svého etického ideálu. V pěti objemných románech podala široký a barvitý obraz života lidu, hlavně jeho mravního charakteru. Středem autorčiny pozornosti jsou výjimečné mravní osobnosti, které silou své lásky a obětavosti bojují proti zlu, sobectví, touze po majetku, rozmařilosti nebo lidskému vykořisťování panstvem.*“²⁴

První v sérii ještědských románů je Vesnický román (1967), další potom Kříž u potoka (1868), Kantůrčice (1869), Frantina (1870) a Nemodlenec (1873).

Vesnickou tematiku zpracovala Světlá rovněž v řadě povídek ze života ještědského lidu. Nejčastějším motivem je láska, která vítězí nad negativními povahovými vlastnostmi, nebo končí tragicky. „*Nejznámější z těchto povídek je Hubička, která se ve zpracování Elišky Krásnohorské stala libretem ke stejnojmenné Smetanově opeře.*“²⁵ Dalšími známými povídkami jsou: *O krejčíkovi Anežce, Lamač a jeho dcera, Divourové, Skalák, Rozcestí.*

²² Šťastný, R. Čeští spisovatelé deseti století. Praha: SPN, 1974, s. 207.

²³ Šťastný, R. Čeští spisovatelé deseti století. Praha: SPN, 1974, s. 207.

²⁴ Šťastný, R. Čeští spisovatelé deseti století. Praha: SPN, 1974, s. 207.

²⁵ Šťastný, R. Čeští spisovatelé deseti století. Praha: SPN, 1974, s. 208.

3.3 tance

*"Je zřejmé, že i tance se stávaly obrazem skutečného života. Na tancovačkách a zábavách mívaly přesné pořadí - navazovaly na sebe jak textem, tak pohybem i náladou hudebního doprovodu, přičemž slova nebo způsob jejich provedení naznačují, že se jich mnohdy užívalo v souvislosti s nějakým lidovým zvykem. Nejčastějšími tanci v Podještědí jsou: Podještědská špacírka, Mazurka, Krajcopolka, Krůšňák, Šátečkový tanec. V Podještědí se rovněž tančily a jsou známé např. Dívčí tanec, Na dlouhý krok, Obkročák, Šlapák, Šotyš, Třínožka, Valčík na polku, ale také tance a písně obřadní, pracovní a masopustní."*²⁶

*"Dívčí tanec tančila děvčata při muzikách v hospodě a ještě častěji bez hudby při zpívání v přírodě - na polích, cestách apod. Jedná se o tzv. kolový tanec, v němž základ tvoří přísunné kroky. Jedna dívka s šátkem tančila uprostřed kruhu a vybírala si družku, před kterou šátek nakonec položila. Poté se obě dívky objaly a políbily a v kruhu zůstala vyvolená družka. Dívčí tanec je rovněž někdy uváděn jako tanec Šátečkový anebo Líbavý."*²⁷

3.4 nářečí

*„Až dodnes se dochovaly názvy tehdejších rodových vsí, které pocházejí ze 6. století, např. Soběslavice, Chvalčovice, Hlavice, Libič, svědčí o nesporném staroslovanském původu. Podobně vznikl i Český Dub. Aby byl získán prostor k osídlení a obživě, museli slovanští zemědělci zápasit s lesem, a to zejména duby a jejich kořeny. Proto byl původní název osady Dub.“*²⁸

Nářečí patří stejně jako kroj či píseň ke krajovým zvláštnostem. Také Podještědí mělo své specifické nářečí, které však dnes již zaniká a udržuje pouze v podještědských lidových písních. Dosud se nářečím mluví v některých nejstarších vesnicích, jako je Světlá pod Ještědem a Rozstání.

Jako příklad zvláštnosti podještědského nářečí můžeme považovat zvláštní skloňování. Např.: co sem tě řek, pudeme ke Slukom, dej to Pepikoj Pavlovýmu, k večerou u tebe byl hoch. V nářečí se také objevuje běžné obecně známé náslovné vo - místo o jako ve

²⁶ Čemusová, D., Famfulová, M., Jírová, M. Písničky z Podještědí. Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 33.

²⁷ Čemusová, D., Famfulová, M., Jírová, M. Písničky z Podještědí. Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 65.

²⁸ Nejedlová, O. Český Dub a Československo v pohledech staletí. In Náš Ještěd. Český Dub: Kruh přátel muzea Karoliny Světlé, 1969, s. 14.

slově vokynečko, vobracet. Na konci zavřených slabik se mění *v/f > u* (*pravda > prauda*). Změna nastává také u *í > ej* po ostrých sykavkách (*cítit > cejtít*). Koncovka *-ej* v 7. pádu jednotného čísla měkkého má skloňování ženského rodu podstatných jmen (např. *růžej, kostěj*). Dále existuje koncovka *-oj* ve 3. a 6. pádu jednotného čísla mužského rodu životného (*mužoj*).

Někdy se tvar 4. pádu množného čísla mužského rodu životného podstatných jmen shoduje s tvarem 1. pádu (*stavíme sněhuláci*). Sloveso být má ve druhé osobě jednotného čísla tvar *seš* jako sponové sloveso. Koncovky 3. osoby množného čísla sloves jsou *-ou, -ej, -aj* (*kupujou, prosej, zpívaj*).

U starousedlíků a rodáků můžeme v jejich mluvě zaznamenat některé výrazy, které nejsou zcela běžné ve spisovné češtině. Např. vamlík - vdolek, nejglik - zbytek, kucmoch - bramborová kaše. Další taková slova jsou voves - oves, bandóry - brambory, ječmeň - ječmen, žíto - žito, pšenka - pšenice, kulatina - hrách, lenovo semeno - len, vžice - lžíce, zaječí jetel - šťavel, vybutí - výbava pro nevěstu, štýbl - kamenná komora, sednice - světniceho, v outerej - v úterý, byli sme na Sjetli - byli jsme ve Světlé pod Ještědem, Von se tě ně toho napojhda - On mi toho tolik napovídá.

3.4.1 jména obcí a chalup

V Podještědí se vyskytuje velké množství obcí, nejbližší město je Český Dub a Liberec. Názvy některých obcí se dají etymologicky snadno objasnit. Například „*obec Světlá z přídatného jména světlá (hora, skála, paseka, mýtina)*. *Hodky znamená ves Hodků, tj. Hodkovy rodiny, vytvořeno z příjmení...*“²⁹

V této oblasti se také vžila tzv. „jména po chalupě“. S tímto jevem se můžeme setkat v některých obcích i nyní, především u starých usedlostí.

„Podještědské obce tvořily od středověku národnostní celek. Zdejší obyvatelé se ženili vdávali mezi sebou, výběr manželských protějšků se převážně omezoval na nejbližší české obce. Postupně docházelo k tomu, že stále vzrůstala frekvence některých jmen. Hledat v obcích někoho podle jeho příjmení bylo a je velmi složité. Snazší orientaci umožňují jména po chalupě, která se tu nazývají přezdívkami. Téměř každá

²⁹ Rudová, J. Jména po chalupě v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Zprávy České besedy. Liberec: 1980, č 27, s. 8.

*usedlost má své charakteristické jméno, které se málokdy mění a většinou na stavení zůstává i při změně majitele.*³⁰

Tento jev je v severních Čechách ojedinělý, existence těchto jmen je dále doložena v západních Čechách na Chodsku.

Jména po chalupách se dají rozčlenit podle Jitky Rudové dle jejich vzniku:

1. jména chalupy vytvořené z příjmení – U Májů, U Havlíků....
2. jména chalupy vytvořené podle zaměstnání majitele – U Krejčků, U Kovářů, U Švadlenky...
3. jména chalup vytvořené z přezdívek majitelů, podle jejich fyzických nebo psychických vlastností – U bačkorářů (majitelé hospody nosili bačkory, protože jim byla stále zima), Na Fackárně (mezi obyvateli domků docházelo často k rozepřím), U Putny (majitelkou usedlosti byla silná dáma)
4. jména chalup vytvořená z významného znaku stavení – U Rokelskejch (jméno podle rokle u které chalupa stála), U Straňáků (chalupa se nacházela ve stráni), Ve smrčí (chalupa stála u lesa)

³⁰ Rudová, J. Jména po chalupě v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Zprávy České besedy. Liberec: 1980, č. 27, s. 13.

4. Kroje

„Podještědský kraj patří k oblasti krajů pojizerských. Nazýváme ho také kraj českodubského panství. Každý kraj měl svoje místní odchylky, ale celkový ráz oděvu zůstával stejný. Společným znakem celé oblasti byly rostlinné ornamenty, vyšívání červeným hedvábím na bílé plátno. Říkalo se jim výšivky karmazínové. Podještědský kraj se velmi podobá kroji turnovskému, ale zatímco turnovský kraj zaniká ve dvacátých až třicátých letech minulého století, na Českodubsku se tradiční oděv udržel až do poloviny devatenáctého století.“³¹

Venkovské ženy začínají v té době napodobovat zámožné mlynářky a manželky cechovních mistrů, což se projevuje i v jejich oblečení. Je to doba vatových špenzrů, pestrých hedvábných šátků a batistových fětoců, tvrdých uzlíčkových čepců. Stále existuje rozdíl mezi panskou módou a oděvem řemeslnických a selských žen.

Po celou druhou polovinu devatenáctého století pozorujeme postupné stírání stavovských zvláštností, takže nakonec zůstává jen móda zámožných, řídící se podle francouzských a anglických vzorů, a oděv pracovních vrstev, vycházející z panské módy, ale vázaný především na způsob práce a její podmínky.

4.1 Ženský kraj

4.1.1 Košilka

„Pod šněrovačku, kabátek a sukně nosily ženy vyšívanou košilku, skládající se z jemného lněného plátna a z podolku z hrubého plátna. Rukávy, které byly mírně vyduté, sahaly do poloviny nadloktí a na konci byly sřaseny do pásku, který pevně svíral ruku a při okraji byl vyšíván. U krku překrývalo košilku široké vyšívané okruží, které bylo hustě nabíráno a sahalo až hluboko na hrud', takže zakrývalo i šev rukávu. Okruží staršího typu mívalo při spodním okraji našitou třicentimetrovou krajku. Výšivka na vejložce nebo krajzlíku má být stejná jako na zástěře. U košilek staršího období je to vyšívání karmazínové, mladší období má výšivky bílé a okraje zoubkované, bez krajek. Kolem poloviny devatenáctého století si košilky zachovaly stejný ráz, ale jejich rukávy byly více vyduté s řasnatými tacemi místo pásku a krajzlík měl bílé prolamované výšivky s charakteristickými zuby a pavoučky v obšívaných prolomených květech.“³²

³¹ Scheybal, J. V. Lidový kraj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 9.

³² Scheybal, J. V. Ženský kraj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 13.

4.1.2 Sukně

„Patřila k nejdražším součástkám svátečního oděvu. Byly to sukně vlněné, nejčastěji hnědé skořicové, modré nebo zelené. Vespod bývaly ještě tři i více škrobených sukni plátěných, které dávaly svrchní sukni pevný zvonovitý tvar. Sukně sahaly do půli lýtek. Brzy se ujaly i sukně potištěné pestrými kvítky a délkou sahaly sukně přes polovinu lýtek, mladší ženy měly sukně kratší, zvonovitější. Říkalo se jim kartounky. Aby vpředu neodstávaly, nahrazoval se čtverec nebo obdélník pod zástěrou kusem kanafasu. Při dolním okraji zdobila sukni jedna nebo dvě, někdy i více barevných hedvábných stuh. Ty se našívaly asi 12 centimetrů nad lem sukně, v pozdějších dobách ještě výš, někdy až 30 centimetrů od okraje. Ve všedních dnech si dívky na spodní modrou sukni braly ještě sukni červenou, zastrčenou za pas. Kolem poloviny devatenáctého století přicházely do módy sukně z hedvábných brokátů a damašků s rostlinnými vzory. Barvy těchto sukni byly především makově šedá, šedofialová, jasně modrá, zelená, růžová, hnědá. Roztočilky, které dívky nosily k tanci bývaly z květovaného mušelínu a na ně se nenašívaly stuhy.“³³

4.1.3 Zástěra

„Byla nutným doplňkem sukně. Podle starého vžitého zvyku bez ní venkovská žena nevyšla ven, leda by ji nahrazovala vrchní sukně zastrčená za pas. Ve všední den se nosily zástěry plátěné, modré bez vyšívání. Sváteční fjertochy bývaly široké 120-150 centimetrů, sešité ze dvou šíří látky, uprostřed spojené ažurou. Byly z jemného plátna s bohatým vyšíváním z jednobarevného karmazínového hedvábí nebo dvojbarevně z červených a zelených nití. Plocha zástěry byla posázena drobnými kvítky, kolem okrajů bývala lemována rostlinným ornamentem z velkých květů, propojených esovitě zahnutými stonky s malými lístečky. Výraznou ozdobou zástěr byly 10-12 centimetrů široké vázanky, dosahující délky 70-80 centimetrů, které nechaly 8-10 centimetrů volný lem sukně. V mladším období ustoupily barevné výšivky bílému vzoru, hojně prolamovanému, z typických zaoblených zubů lemovaných obšitými obloučky, zaplněnými několika do sebe vloženými kotouči z obšitých kulatých dírek. Dole byly někdy kotouče prostrídány pečlivě vyšitými košíky s kyticemi. Středy kvítků byly vyplněny pavoučky. Výšivka zástěry měla být stejná jako výšivka krajzlíku na košilce.“³⁴

³³ Scheybal, J. V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 14-16.

³⁴ Scheybal, J. V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec 1982, č. 35, s. 16-17.

4.1.4 Šněrovačka

„Oblékala se na košilku a na prsou se stahovala šněrováním. Skládala se z několika dílů spojovaných dohromady stuhami a z tzv. puntu, což byl tvrdý, kosticemi hustě proložený trojúhelný dílec, který se vkládal vpředu pod šněrování. Starší šněrovačky měly dvojdielná, vzadu křížově sešněrovaná záda. Šněrovačky se vyráběly ze sukna, sametu, damašku i hedvábí. Starší šněrovačky byly vysoké, se svislými kosticemi, vzadu i vpředu vybíhaly do úzkých špiček, na bocích sahaly až do pasu. Vzadu se na ně našívaly dva polštářky vyplněné senem, tzv. šorčíky, které umožňovaly pevnější zachycení sukne. Na haklíky našité na přednicích se přes vložený punt zachycovala tkanice nebo stužka a tou se živůtek šněroval. Punt byl vyroben z tuhého plátna a byl pošíť stejnou látkou jako šněrovačka. Později se šněrovačky zdokonalovaly, takže na bocích byly vysoké 10 centimetrů. V té době byl punt nahrazen tzv. zámkem, přepínacím páskem v podobě obdélníku nebo srdíčka. Býval bohatě vyšit. Soukenné šněrovačky se zdobily výšivkou z hedvábí nebo později zlatou a stříbrnou flitrou s motivy rozmarýnu, klasů a jetele. V pozdější době také kytice na prsou a na zádech. Šněrovačky pro všední den byly vyrobeny z plátna a nosily se k nim barevné šátky.“³⁵ (Viz příloha č. 5)

4.1.5 Půlka

„Třírohý vyšíváný šátek, zvaný půlka nebo kosička a tříroh, nosily ženy přes živůtek, trojúhelný cíp splýval po zádech, oba postranní konce se kladly křížem přes prsa, zastrkávaly za punt šněrovačky a skrývaly pod sukni. Později se kladly pod krajzlík přes živůtek, prostrčily se pod přepínacím zámkem a viditelně se rozložily na bocích, aby překrývaly sukni a zástěru. Tříroh je široký asi 120 centimetrů. Jeho střední cíp s velkým vyšitým květem zakrývá záda a končí ve výši pasu. Postranní cípy měly menší květy. Šátek byl lemován úzkými výšivkami a nebo kvítky.“³⁶

4.1.6 Kabátek

„Kabátky byly krátké, neměly límec ani nápadný výstřih. Přednice se spojovaly kovovými háčky. Hlavní ozdobou kabátku byly hedvábné barevně kontrastující stuha, která byla 8 centimetrů široká a lemovala přednice a výstřih kolem krku. Vzadu v pase měl kabátek husté, pečlivě vypracované tvrdé varhánky, pošíť stejnou látkou jako kabátek. Byly vyrobeny z režného plátna a lepenky. Na Mladoboleslavsku se kabátkům říkalo kyrysek, v Podještědí tento název označoval jednoduché pracovní jupky šité

³⁵ Scheybal, J.V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec 1982, č. 35, s. 17-18.

³⁶ Scheybal, J.V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec 1982, č. 35, s. 18-19.

z rezného nebo bílého plátna.“³⁷ (Viz příloha č. 6)

4.1.7 Špenzr

„Od poloviny devatenáctého století vystřídaly kabátky špenzry. Byly krátké, se širokým výstřihem a s výrazným límcem, který sahal 15 centimetrů na ramena a na zádech vytvářel trojúhelníkovitý klín. V zimě se nosily vatové špenzry, které měly na ramennou rukávy vyduté vatou a od lokte k zápěstí byly velmi úzké. Švy byly překryty jednoduchou nebo až trojnásobnou paspulkou. Rukávy mívaly na ramennou dvojřadě nabírání. Na rozparky u rukávů se našívaly stejnou látkou potažené knoflíky. Límce, spodní okraje špenzru i rozparky rukávů byly lemovány prýmkou. Špenzry se šily ze sukna, hedvábí, taftu a brokátu. V druhé polovině devatenáctého století se nosily špenzry stejně barevné jako sukně, v pase přepnuty úzkým páskem.“³⁸ (Viz příloha č. 7)

4.1.8 Šátek do ruky

„Při svátečních příležitostech nevycházely ženy ven bez bohatě vyšívaneho šátku, do kterého balily modlitby nebo květiny. Šátek býval velký 50 centimetrů do čtverce a na okrajích nebo alespoň v jednom rohu měl vyšíť rostlinný ornament. Nad velkým rohovým květem se někdy vyšívalo i jméno majitelky.“³⁹

4.1.9 Úprava hlavy

„Mladá děvčata si česala vlasy většinou na pěšinku a vzadu si je splétala do jednoho nebo dvou copů, které bývaly na koncích ozdobeny pestrými stuhami. Dospělé ženy nosily vlasy upravené pod vínky, čepci, plachetkami, kuklemi, nebo loketkami. Na Turnovsku si ženy upravovaly z copu kredenc, na Novopacku proplétaly ze dvou copů účes rokoko, nebo v týle tzv. osmu. Při slavnostech si zapichovaly do vlasů ozdobné třaslice, což byly velké jehly s mosaznými drátky a skleněnými terčíky. Mladé a svobodné dívky nebo bezdětné ženy nosily tzv. vínky. Byly to pásy asi 10 centimetrů široké, které měly hustě vyšíť střední část a v týle se svazovaly. Někdy konce splývaly na záda a někdy byl úvaz krátký, s přepínáním. Vínky měly nad čelem špičku a byly hustě vyšívány většinou třemi květy. (Viz příloha č. 8) Pod vínkem nosily vdané ženy bíle vyšíť čepceček, ozdobený vpředu krajko, zaoblenou pod spánkem do tzv. oušek. Tyto čepce bývaly zdobené většími květy, vyšíťmi reznou přízí. Říkalo se jim také vápeníky. (Viz příloha č. 9). Kolem poloviny devatenáctého století se začaly nosit čepce kuláky,

³⁷ Scheybal, J.V. Ženský kraj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 19-21.

³⁸ Scheybal, J.V. Ženský kraj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 21-22.

³⁹ Scheybal, J.V. Ženský kraj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35, s. 22.

ale vápeníky nosily ženy v šestinedělí. (Viz příloha č.10). Svobodná děvčata nosila tzv. podvínek, který měl stejný tvar jako vínek, ale měl na bílém pruhu plátna našitou krajku. Lišil se od čepce jen tím, že neměl zadní díl a nebyl vyšíván. Čepce i vínky se nad čelem pevně stahovaly, aby nebyly vidět vlasy. Jen u svobodných děvčat byly vidět vlasy na temeni. Kukle nosily svobodné i vdané ženy. Byly to plátěné šátky, bohatě vyšívané v rozích. Mimo kukle nosily ženy i větší plachetky, které byly nejprve bílé plátěné a až později je nahradily barevné květované šátky. Plachetky se nosily složené přes ruku a v případě potřeby si je ženy přehazovaly přes hlavu a vrchní oděv tak, že je na prsou překřížily a vzadu v pase zavázaly. Názvy plachetek byly různé, podle materiálu z kterého byly. V zimě se nosily salupy a angoráky, v létě zabálky, lochtušky nebo tibeťáky. V třicátých letech se začali nosit kuláky nebo holubinky, což byly škrobené tvrdé čepce. Na okrajích byly zdobené krajkou, vzadu barevnou mašlí, jejíž konce se dotýkaly lemu sukně. Svobodné dívky přišívaly k čepcům mašle červené nebo růžové, vdané ženy fialové, zelené a modré. Bohaté ženy nosily zlaté a stříbrné čepce zdobené granáty, nebo tzv. září, což byly kovová našitá krajka. Čepce byl dlouho výsadou vdaných žen, později ho nosily i svobodné dívky. Na krku nosily ženy skleněné korále nebo granáty a mezi nimi dukáty nebo tolary. Místo voňavek mívaly ženy pod košilí kolem krku nit s navlečenými hřebíčky.“⁴⁰

4.1.10 Punčochy a střevíce

„Nosily se punčochy bílé s červenými výšivkami nebo pletené s prolamovaným vzorem, který sahal od nártu až po kolena, nebo punčochy červené, které byly buď vzorované, nebo hladké. Ve svátek si obouvaly nízké střevíce s polovysokými červenými podpatky špalíčky, které byly na nártu vysoko vykrojené a zdobené růžičkou vyrobenou ze stuhy. Později se začaly ujímat šněrovací střevíce.“⁴¹

4.2 mužský кроj

„V druhé polovině devatenáctého století se venkované přizpůsobili panské módě. Nosili krátké kazajky se stojatými límci, modré nebo zelené soukenné kabáty s šosy a barevné vesty. Na nohou měli kožené černé kalhoty upevněné nad lýtkem a vysoké černé boty, sahající vpředu nad kolena.

⁴⁰ Scheybal, J.V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec 1982, č. 35, s. 22-24.

⁴¹ Scheybal, J.V. Ženský кроj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec 1982, č. 35 s. 25.

*Kalhoty měly poklopec na knoflíky a v pase byly zdobeny výšivkou. V druhé polovině devatenáctého století se začaly nosit kalhoty manšestrové, které se zapínaly pod kolena na knoflíky, nebo se svazovaly tkanicí. V létě nosili muži krátké kazajky a v zimě dlouhé soukenné **kaputy**, nebo modré řasnaté pláště z hrubého sukna, které měly na zádech a ramennou několik límců. V zimě se také nosily kožichy z beraní kůže.*

*Zvláštní součást obleku mužů v Podještědí jsou **brusleky**, přepínací vesty, z manšestru nebo sametu, tmavomodré, hnědé, vínové, nebo žluté. Tyto vesty byly krátké jen do pasu a zapínaly se u krku.*

*Na krku si vážali barevné šátky. Hlavní ozdobou vest byly dvě řady perleťových knoflíků. Na hlavě se nosily čepice **aksamilky** s vydřím okolkem, bankrotky se štítkem a beránkem. Pod klobouky se nosily pletené čepičky. V zimě se nosily beranice a v druhé půlce devatenáctého století pak vatové čepice s ušima a se štítkem. Klobouky se nosily plstěné se střechami širokými až 10 centimetrů, zdobené barevnou stuhou, později se šňůrou se střepečky, za níž se zastrkovala ptačí péra. Dříve se nosily také homolovité špičaté klobouky. Šátky na krku se vážaly na široký uzel - dnešní kravata.“⁴²*

⁴² Scheybal, J. V. Ženský kroj v Podještědí In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35 s. 25-27.

5. Kulturně-historické památky

5.1 Historický vývoj Podještědí

První lidé přišli do oblasti Podještědí už v dobách pravěku, to je 4000 let př. n. l. „Na různých místech Českosudska zanechali četné ztracené či poškozené kamenné zbraně a primitivní nástroje. V době bronzové podél toků přicházeli sem první stálější usedlíci – zemědělci, lid popelnicových polí. Kolem roku 400 př. n. l. se dotkly zdejší krajiny i vlivy keltské. Byli to známí Bójové. Na počátku letopočtu pronikly na českosudsko části bojovných kmenů germánských.“⁴³

Podještědí ale nebylo stále osídleno až do 6. století n. l. Teprve tehdy začínají do oblasti přicházet první Slované a zakládají zde osady.

5.2 vybrané kulturněhistorické zajímavosti Podještědí

Světlá pod Ještědem

"Původně středověká vesnice, která vznikla ve 12. století se nazývala Stará Světlá. Nejdůležitější památkou je ve vesnici kostel sv. Mikuláše, původně středověká stavba, ze které se dochovala pouze západní věž. Celá stavba je z období baroka a významné jsou tři sochy v erbu - sv. Mikuláš, sv. Florian a sv. Jan Nepomucký. Na barokní zdi hřbitova dále najdeme sochy zemských patronů - sv. Vojtěcha, sv. Václava, sv. Prokopa. Další památkou ve Světlé je pomník Karoliny Světlé z 18. století.“⁴⁴ Významnými památkami jsou pozůstalá stavení, dějiště románů Karoliny Světlé. Tyto objekty jsou typickou ukázkou lidové architektury v Podještědí. (Viz příloha č. 11-13)

Proseč pod Ještědem

"Vesnice vznikla asi ve 12. století. Kolem roku 1923 byl ve vesnici za neznámých okolností nalezen poklad mincí, který je dnes nezvěstný. Ve vesnici najdeme dvě pamětní desky - na tzv. Hrubé skále pamětní deska padlých v 1. světové válce a pamětní deska Josefa Škody - řídícího učitele, spoluzakladatele Podještědského muzea a oběti nacistické perzekuce. Tato deska je umístěna na stavbě Sokolovny, jejíž stavbu učitel inicioval. V obci stojí kaple Nejsvětější Trojice se zvoníčkou, která pochází asi z 2.

⁴³ Nejedlová, O. Český Dub a Českosudsko v pohledech staletí. In Náš Ještěd, Český Dub: Kruh přátel muzea Karoliny Světlé, 1969, s. 13.

⁴⁴ Edel, T. Českosudsko v památkách 12.-20. století. Český Dub: Podještědské muzeum, 2006, s. 141.

poloviny 17. století.⁴⁵

Kotel

"První zmínky o vesnici máme již z doby středověku. Vesnice byla ve středověku šlechtickým statkem, který vlastnil Mikšík z Kotle a Jan z Kotle. Střed obce tvoří památná velkolistá lípa, jejíž stáří je odhadováno na 450 let. Do poloviny 20. století byla lípa zdobena svatým obrázkem. Podle pověsti zde dubští johanité v husitských válkách ukryli zlatý poklad v podobě zlaté kvočny, která v zaniklé studni spočívá dodnes. Stáří sousední lípy je odhadováno na 300 let. U silnice do Českého Dubu se nachází Boží muka a kaple s nástěnnou malbou sv. Anny a P. Marie. Kaple pochází z 1. poloviny 19. století."⁴⁶ (Viz příloha č. 14)

Prameniště Ploučnice

Prameniště se nalézá uprostřed lesní cesty z Janova Dolu do Osečné.
„Velmi vydatný pramen vyvěrá v hluboké tůni „rozdroben“ do malých pramínků. Ty pronikají nánosy tlejícího listí na dně a vytvářejí jakési bublající putující „sopky“. Tůň lemovaná olšovím navazuje na Jenišovický rybník. Po 105 km ústí Ploučnice pod děčínským zámkem do Labe.“⁴⁷

K místu se váže několik pověstí. Nejznámější je ta o vodníkovi a bludičkách, které lákají noční chodce do bažin, jindy pocestné vyvedou zpět na cestu a ukáží jim směr.

Průrva Ploučnice

Tento zajímavý útvar najdeme v Novinách Pod Dalekem. Průrvu samotnou tvoří pískovcový masiv.

„Kdysi se jí říkalo Pekelný jícen nebo Čertova díra. Tok Ploučnice je zde sveden nejdříve do asi 50 m dlouhého kaňonu mezi pískovcovými stěnami, pak se tok náhle obrací téměř v pravém úhlu a vtéká do asi 13 m dlouhého, v pískovci vytesaného tunelu. Pak následuje cesta vody opět asi 10 m dlouhou otevřenou roklí a dostává se do 41 m dlouhé skalní chodby o průměru 4 metry.“⁴⁸

Chodby byly uměle vytesány ve skále, doba vzniku tohoto útvaru se v literatuře různí, většinou je uváděno 16. století, někde ale až 17. století, za vlády Marie Terezie. U ústí

⁴⁵ Edel, T. Českodubsko v památkách 12.-20. století. Český Dub: Podještědské muzeum, 2006, s. 128.

⁴⁶ Edel, T. Českodubsko v památkách 12.-20. století. Český Dub: Podještědské muzeum, 2006, s. 116.

⁴⁷ David, J. a kol. Průvodce po Čechách Moravě a Slezsku – Ještěd a Podještědí. Praha: S a D, 2004, s. 112.

⁴⁸ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s.22.

chodby ve skále se natáčel známý film Cesta do pravěku. Právě kamenná chodba byla spojníkem mezi naším světem a pravěkou dobou.

„Ploučnice byla roku 1997 prohlášena Ministerstvem kultury ČR za kulturní památku.“⁴⁹

Děvín

Zřícenina hradu Děvín se nachází na kuželovitém kopci u jezera Hamr.

„Pod Děvínem vedla vždy významné cesta, což dokazuje i nález římských mincí. Historie Děvína sahá do 13. století, kdy ho založili Markvarticové. Za dobu své existence se jej nikdy nepodařilo dobýt. Děvín byl prodán Bíbrštejnům, kteří později v 16. století rozprodávali svůj majetek, Děvín se tak stává neobydleným, pobořeným hradem, který postupně zanikal.“⁵⁰ (Viz příloha č. 15)

Dnes můžeme na pobořených zdech a nádvořích obdivovat nápisy psané azbukou, které tu zbyly po ruské armádě.

Hamr

„Osada vznikla počátkem 16. století, při dolech na železnou rudu. Hamr však proslavila hlavně jeho role rekreační. Byl nazýván riviérou severu.“⁵¹

V okolí Hamerského rybníku s písčnými plážemi se rozprostírají borové lesy. Těžba uranu tuto idylu ale zcela narušila, voda v jezeře byla vypuštěna. Dnes se sanačními prostředky snaží Hamr znovu prosadit v turistickém a rekreačním turismu.

Lázně Kunderatice

Lázně se nachází u vesnice Osečné a původně vznikly jako její součást. Dnes jsou samostatnou obcí. V obci najdeme rybník, ve kterém se dá v letních měsících koupat, restauraci, minigolf a další rekreační zařízení.

„Vznikly roku 1881 a patří k nejstarším lázním v Čechách, v nichž se používá léčivý přírodní zdroj slatina. Léčí se zde hlavně nemoci pohybového ústrojí.“⁵²

⁴⁹ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s.22.

⁵⁰ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s.27.

⁵¹ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s.26.

⁵² Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s. 32.

Osečná

„ Osečná je poprvé zmiňována roku 1352 v souvislosti s farou. Roku 1576 získala městská práva. Na náměstí stojí pozdně gotický a renesanční kostel svatého Víta z let 1565-1568. Nejcenější částí interiéru je kamenná renesanční kazatelna na jónském pilíři z doby stavby kostela.“⁵³

Na náměstí dále najdeme faru, radnici a uprostřed mariánský sloup.

„ Barokní mariánský sloup se čtyřmi volně stojícími plastikami sv.Víta, Jana Nepomuckého, Jana Křtitele a Františka Xaviéra pochází z roku 1730.“

Čertova zeď

Je to pozoruhodný přírodní úkaz, který najdeme jihovýchodně od Osečné.

„Dříve se mu říkalo Brdy. Čertova zeď vznikla v období třetihor jako následek silné vulkanické činnosti. Při zemětřesení praskla pískovcová kůra mezi Ještědem a Bezdězem a do svislé trhliny proniklo magma, vystupující z hlubin.Žhavý čedič ztuhl a v následujících milionech let pískovec zvětral a byl odplaven.Na povrchu se objevila mohutná čedičová žíla podobající se hradbě.“⁵⁴ (Viz příloha č. 16)

K místu se váže několik příběhů a pověstí. Nejznámější je ta o sedlákově z blízkého Zábrdí, který se vsadil s čertem, že pekelník postaví za jedinou noc zeď od Ještědu až po Bezděz. Čert nosil v obrovské nůši kameny z ještědského lomu a už se zdálo, že sedlák sázku prohraje. Ale ten dostal nápad. Hlasitě zakokřhal a probudil tak všechny kohouty v okolí. Předčasné hlášení rána ukončilo čertovu práci. Odhodil poslední kameny, myslel si, že prohrál a tak s pekelným klením zmizel. Čertova zeď tu po něm zůstala a z poslední fůry kamení vznikly oba kopce Bezdězu.

„Roku 1964 se stala Čertova zeď chráněným přírodním výtvozem.“⁵⁵

⁵³ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s. 32.

⁵⁴ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s. 34.

⁵⁵ Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem In Probouzející se Ralsko, Liberec: S a D, 2005, s. 34.

Praktická část - úvod

Praktická část diplomové práce vychází z informací v teoretické části a zpracovává je do metodických listů, které se dají využít ve výuce občanské výchovy pro žáky na druhém stupni základních škol.

Metodické listy jsou rozděleny do kapitol, které korespondují s kapitolami v teoretické části. Učitelům mohou sloužit jako předlohy a šablony, se kterými lze v hodinách pracovat. Všechny informace pro zvládnutí metodických listů jsou vymezeny v teoretické části. Metodické listy jsou doporučeny pro určité věkové skupiny žáků s ohledem na jejich možnosti a schopnosti a dosavadní zkušenosti a znalosti. Nejsou rozděleny do jednotlivých vyučovacích jednotek (45 minut), ale je vymezen čas na zvládnutí jednotlivých metodických listů. Metodické listy dále obsahují vzdělávací a výchovné cíle, které by měli žáci na konci lekce zvládnout.

Dále se věnují metodám a postupům, kterými je možné učivo didakticky ztvárnit, didaktickým hrám, cvičením a dalším činností. V neposlední řadě se metodické listy věnují pomůckám a praktickým didaktickým materiálům, které žákům usnadní osvojení vymezených cílů. Učivo v metodických listech je provázáno s učivem v jiných vyučovacích předmětech a proto je v listech obsažen návrh dalšího možného rozšíření učiva s ohledem na propojenost s jinými předměty.

Vysvětlivky symbolů v metodických listech:

Aktivita pro žáky

Text pro učitele

Psaní, doplnění do textu

Práce ve dvojicích

Mezipředmětové vztahy

Skupinová práce

Samostatná práce

1. Zvyky a tradice

Metodický list 1.

Téma: Svátky během roku – posvícení, pout', pálení čarodějnic, první máj, svatodušní svátky, dožínky, svatba, pohřeb

Věková skupina: Žáci 6. a 7. tříd

Metody:

Cíle: Žáci získají informace o dnes již zapomenutých svátcích, pochopí některé zvláštní tradice a zvyky, které se v Podještědí dodržovaly. Jsou schopni porozumět textu a sdělovat získané poznatky spolužákům. Žáci odpovídají na otevřené otázky dle vlastní zkušenosti a lépe tak chápou souvislosti s přetrvávajícími zvyky.

Žáci se rozdělí do skupin po čtyřech. Každá skupina dostane text s informacemi o některých svátcích. Zároveň všichni žáci dostanou pracovní listy, které mají během hodiny vypracovat. Ve skupině mají žáci za úkol si daný text přečíst a vyplnit do pracovního listu otázky, které se týkají jejich tématu. Pokusí se také zapamatovat si podstatné informace z textu tak, aby byli schopni je sdělit ostatním spolužákům.

V další části hodiny se žáci rozdělí do nových skupin tak, aby v každé skupině byl jeden žák z každé předešlé skupiny. V těchto skupinách si žáci navzájem sdělují informace, které si zapamatovali v původních skupinách a vyplňují společně pracovní listy. Pokud informace nejsou úplné, mohou žáci používat texty s informacemi. Cílem práce je, aby všichni žáci získali všechny informace a vyplnili pracovní list s pomocí spolužáků.

V poslední části hodiny následuje kontrola ze strany učitele, který se ptá na jednotlivé

otázky z pracovních listů. Kterýkoliv žák by měl být schopen na otázku odpovědět

Text skupiny 1.

Posvícení, pouť

Posvícení se slavilo na podzim, kdy ustala práce na polích a sloužil k vzájemným návštěvám mezi příbuznými a známými. K jídlu se připravovalo to nejlepší, pekla se husa, kachna, králík. K pití se nosilo pivo, pilo se podmáslí. Každý host dostal domů výslužku. Nechyběla zábava v hospodě, která trvala od soboty do neděle celou noc.

Pouť doprovázela posvícení. Do vesnice přijeli kejklíři, postavili stánky se střelnými, kolotočem a houpačkami. Prodávali cukroví, perníková srdce, turecký med, kyselé okurky ze sudů.

Text skupiny 2.

Pálení čarodějnic, první máj

Pálení čarodějnic se v Podještědí začalo objevovat po 2. světové válce. Mládež se scházela u ohňů, zpívalo se, přeskakovaly se plameny. Chlapci si tím dokazovali svou odvahu před dívkami.

První máj se před válkou slavil bez politického podtextu, především průvodem alegorických vozů, který doprovázel průvod lidí v krojích. V každé vesnici se stavěly májky, mezi chlapci z jednotlivých vesnic panoval tvrdý boj. Bylo velkou ostudou, jestliže si některá vesnice nechala ukrást nebo podříznout májku a neuhlídala ji.

Text skupiny 3.

Svatodušní svátky, dožínky

Svatodušní svátky jsou pohyblivé svátky a slaví se šest týdnů po Velikonocích. Pro věřící znamenal tento svátek příležitost ke zpovědi a svatému přijímání. Dívky se strojily do svátečních šatů, v rukou nesly košíky plné květů a doprovázely faráře v procesí. Šly před farářem a sypaly květy na cesty. Procesí šlo od kostela k oltářům na náměstí. U každého oltáře se procesí zastavilo a kněz ho požehnal.

Dožínky se slavily v srpnu, jakmile se uklidilo poslední obilí. Čeled' uvila pro hospodáře věnec z klasů a slavnostně mu oznámila konec žní. Hospodář musel chasu

pohostit jídlem i pitím.

Text skupiny 4.

Svatba, pohřeb

V předvečer svatby bylo zvykem střílet před domem nevěsty ze střelných zbraní. To aby nebyly budoucí děti novomanželů hluché. Při cestě z kostela svatebčané tzv. zatahovali novomanžele. Natáhli přes cestu provaz a ženich musel cestu dál vykoupit. Buď pitím, nebo penězi.

Pohřeb doprovázel vždy smuteční průvod, pokud zemřel mladý svobodný chlapec, šla za jeho rakví černá nevěsta. Po pohřbu se všichni sešli u smuteční hostiny, kde se hrály nejen smuteční písně, ale i písně k tanci. To aby se mrtvému lépe odcházelo ze světa.

Pracovní list

Odpovězte na otázky:

- 1.Kdy se slavilo posvícení?
- 2.Co se dělo ve vesnicích, když byla pouť?
- 3.Proč chlapci přeskakovali oheň, když se pálily čarodějnice?
- 4.Jak se slavil první máj?
- 5.Kdy se slavily svatodušní svátky?
- 6.Proč se slavily dožínky?
- 7.Jaké tradice se dochovaly při obřadu svatby?
- 8.Kdo byla černá nevěsta?

Rozhodněte správnou odpověď:

1. O pohřbu se hrály veselé písně.	ANO – NE
2. Ženich musel obdarovat svatebčany pitím.	ANO – NE

3. Při dožínkách hostil hospodář chasu jídlem a pitím.	ANO – NE
4. Svatodušní svátky byly spojené s veselící v hospodě.	ANO – NE
5. Prvního májese mezi sebou chlapci vyměňovali májky.	ANO – NE
6. Pálení čarodějnic se objevovalo už za 1. světové války.	ANO – NE
7. Posvícení byla doba, kdy se všichni dosyta najedli.	ANO – NE
8. O pouti lidé navštěvovali poutní místa.	ANO – NE

Odpovězte na otázky:

1. Znáte jiné tradice a zvyky, které se váží k obřadu svatby?
2. Byli jste někdy na pouti? Jak vypadá dnes a čím se liší od pouti v minulých stoletích?
3. Slavíte pálení čarodějnic? Jak?
4. Víte, jak se slavil 1. máj v době komunistického režimu?

Metodický list 2.

Téma: Svátky během roku – Vánoce, Velikonoce

Věková skupina: Žáci 6. a 7. tříd

Metody:

Cíle: Žáci zjišťují, které zvyky se dodržují v dnešní době stejně jako v minulosti. Dále si uvědomují, jak se tradice a zvyky o Vánocích během staletí proměňovaly a co tradice vyjadřují.

Popište podle obrázku, jaké zvyky se dodržovaly o Vánocích v Podještědí a co znamenaly (proč je lidé dodržovali):

<http://romove.radio.cz/cz/clanek/19622> 1

.....

.....

<http://romove.radio.cz/cz/clanek/19622> 2

.....

.....

Popište podle obrázků, čím se zdobila domácnost a stromeček v Podještědí:

<http://www.ceske-tradice.cz/cz/k2,34,89,1>

<http://www.ceske-tradice.cz/cz/k2,34,89,2>

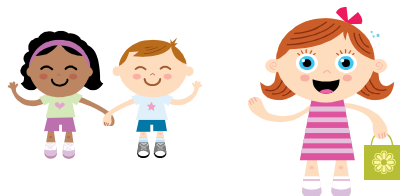
<http://www.elpida.cz/zlatelisty/article.1>

Metodický list 3.

Téma: Svátky během roku - jídlo ve všední den

Věková skupina: Žáci 6. a 7. tří

Metody:

Cíle: Žáci zapojují fantazii a aktivně se podílí na vymýšlení receptů k tradičním podještědským jídlům. Jsou schopni prezentovat připravený recept před třídou.

Žáci mají za úkol připravit si doma recept na jídlo, které není příliš obvyklé, ale je z české kuchyně. Může to být jídlo, které se vaří pouze v jejich rodině, kraji, regionu... Pokud jsou ve třídě děti ze sociokulturně odlišných prostředí, může si takový žák připravit tradiční jídlo, které je typické pro jeho zemi.

Žáci prezentují své recepty před ostatními. Nesdělí ale ostatním žákům název svého receptu. Ten napíše na tabuli tak, aby ho ostatní neviděli. Po prezentaci několika žáků se tabule odkryje a spolužáci hádají, který recept se jak jmenoval.

Učitel napíše na tabuli několik tradičních jídel z podještědí. Např. žebračka, drcenka, Řípova, Ančička:

Žáci mají za úkol vymyslet k daným názvům jednoduché recepty. Z čeho se takové jídlo připravovalo (suroviny) a jak (postup).

Následuje prezentace nápadů a receptů a jejich uvedení na pravou míru ze strany učitele.

Učitel napíše na tabuli opět některá jídla z Podještědí. Např. kyselo, couračka, taliánská polenta, ukrop.

Žáci přemýšlejí, z jakých surovin se jídla připravovala. Pokud mají nápad, jdou k tabuli a pod název napíší surovinu. Žáci mohou chodit k tabuli bez vyzvání učitele a mohou zaznamenávat i postupy, jakými se jídlo připravovalo a další vlastnosti jídla. Žáci také mohou vyjádřit svůj souhlas (+) a nesouhlas (-) s již napsaným. Tyto značky píšou vedle surovin, postupů a vlastností jídel.

Na konci aktivity mají žáci na tabuli mapu svých nápadů, návrhů a myšlenek. Učitel pak vyhodnocuje jednotlivé pojmy a body na tabuli. Hodnotí práci žáků, do jaké míry a co správně přiřadili k jakým jídlům. V závěru žákům sdělí správné recepty a suroviny k pokrmům.

Pokuste se spojit názvy jídel s jejich dnešními názvy

Bramburník	žemlovka
Kucmoch	bramborová kaše
Frncochaté knedlíky	bramborák
Bramborová nevěsta	chlupaté knedlíky

Spojte názvy jídel s jejich recepty:

Groskaute	Nudle promíchané s vařenými bramborami, které se krájely na plátky. Přidalo se máslo a paprika
Granatyrmarš	Bílé zelí s oloupanými bramborami se rozvařily v

kmínové vodě, přidaly se nakrájené uzenky.

Sejkorové knedlíky

Nastrouhané syrové brambory se pekly z obou stran
S cibulkou jako kopečky.

Vaření:

Žáci mohou některé recepty vyzkoušet uvařit a ochutnat v rámci hodin vaření

Český jazyk:

Během hodin mluvnice mohou žáci sledovat etymologický rozbor nářečních výrazů

Zeměpis:

V rámci hodin zeměpisu mohou žáci sledovat zvyky a tradice, které se objevují pouze v rámci některých regionů (Domažlicko, Haná...)

Dějepis:

V hodinách dějepisu se žáci mohou seznámit například se způsoby pohřbu a s obřady s nimi spojenými v dávných kulturách, které ovlivňují vývoj evropské civilizace

2. Architektura

Metodický list 1.

Téma: Architektura - stavby -kapličky, zvonice, studny, boží muka, sochy

Věková skupina: Žáci 6. tříd

Metody:

Cíle: Žáci chápou a dokáží vysvětlit pojmy jako boží muka, kaplička. Mají povědomí o tom, k čemu objekty sloužily a jak vypadaly.

Nedílnou součástí venkovských sídel byly kapličky, zvonice, studny, boží muka a sochy. Ty sloužily v krajině především jako ukazatele a mezníky. Pro jejich zdůraznění se k nim vysazovalo několik stromů, nejčastěji lípy nebo javory.

Spojte obrázky s jejich správnými názvy. K čemu tyto objekty a stavby sloužily?

Kaplička

sloužila jako místo k modlení

Zvonice

sloužila jako alarm, zvuk jejího zvonu svolával k modlitbě, varoval v případě nebezpečí (požáru, vojenského napadení, apod.), dával časové znamení např. k návratu z polních prací

Studna

sloužila jako zásobárna vody

Boží muka

sloužila jako poutní místo, častěji členila krajinu, byla místem odpočinku a modlitby

Socha

sloužila jako poutní místo, označovala místa posvátná, vhodná k odpočinku a modlitbě, poskytující ochranu světce či toho, kdo byl na soše

Scheybal, Šolc, příloha 97. Bítouchov, zvonička

Scheybol, Šolc, příloha 89. Libštát, Studna s rumpálem

Scheybal, Šolc, příloha 88. Libunec, Náves se sochou Jana Nepomuckého z roku 1811

Metodický list 2.

Téma: Architektura – stavby - **vesnice**

Věková skupina: žáci 6. a 7. tříd

Metody:

Cíle: žáci rozumí pojmům okrouhlice, řadová vesnice a vesnice rozptýlená. Samostatně tvoří půdorysy vesnic a chápou rozdíly mezi jednotlivými typy.

Při uspořádání půdorysu vesnic bylo důležité počítat s tvarem reliéfu, členitostí, sklonem svahu, potokem atd. Nejčastějším typem byly vesnice okrouhlice, dále pak vesnice řadová, některé vesnice byly rozptýlené.

Zkuste navrhnout na papír půdorysy vesnic podle jejich názvů:

okrouhlice

řadová vesnice

rozptýlená vesnice

Kontrola aktivity:

Ke které z vesnic patří definice?

- vesnic s domky a chalupami postavenými do oblouku, kruhu nebo podkovy
- vesnice s hlavní ulicí, postavená podél cesty do značné délky
- vesnice postavená v terénu jak dovolil svah a reliéf

Metodický list č. 3

Téma: Architektura - stavby -roubený dům

Věková skupina: Žáci 8. A 9. tříd

Metody:

Cíle: žáci rozvíjí dovednost osvojování informací z textu, orientují se v textu, chápou hlavní myšlenky textu a dokáží aktivně vysvětlit důležité pojmy, které se v textu objevují.

Pomůcky: Pracovní listy, texty

Žáci se rozdělí do skupin po třech až čtyřech žácích v jedné skupině, každá skupina dostane vlastní pracovní list a text. V časovém vymezení 30 minut musejí zvládnout přečíst text, odpovědět na otázky a vypracovat cvičení a úkoly v pracovním listu.

Otázky a úkoly v pracovním listu jsou zaměřené na porozumění textu, vyhledávání informací a pochopení pojmů.

Skupinky si v závěru práce zvolí svého mluvčího. Jako kontrola skupinové práce následuje kladení otázek ze strany učitele a odpovědi mluvčích skupin.

Text k pracovním listům:

Pro Podještědí je charakteristický přízemní roubený dům, objevuje se ale i dům špýcharový. Špýchar je malá světnice v podkroví, která nahrazuje patro domu.

Roubená konstrukce spočívá ve vrstvení vodorovných trámů na stěny, spáry mezi nimi byly zaplněné mazanicí a obílené. Na nárožích byly stěny spojené přeplátováním, což je základ roubené konstrukce.

Zemědělské domy byly řešeny dvěma způsoby - smíšený komorovo - chlévní dům anebo trojdílný dům komorového typu s průchozí síní.

Střechy domů byly kryté došky, což byly snopy z dlouhé slámy nebo rákosu. Dalším

typem krytiny byly šindele, dřevěné úzké destičky, které se ručně štípaly z lípy nebo borovice.

Vnější stěny se na přelomu 19. a 20. století kryly břidlou, neboli břidlicí, což je hornina, kterou lze štípat na tenké desky.

Důležitou součástí staveb byla lomenice, neboli štít domu. Sloužila k odvádění dešťové vody a chránila podstřešní prostor před deštěm a větrem. Její členitost odpovídala movitosti vlastníka.

Součástí staveb byly chlévy, do kterých se vcházelo buď zvenku, nebo přímo ze síně. Chlévy neměly okna, jen malý otvor na vyhazování hnoje. Ještě v 19. století močůvka odtékala volně na dvůr, náves a do potoků. Nad chlévy se nacházely komory pro uskladnění plodin, které byly přístupné z pavlače. Pavlač je chodba v patře při vnější stěně a slouží ke komunikaci.

Na chalupy volně navazovaly stodoly, sloužící pro uskladnění slámy a výměnky. Výměnek je místnost, zabezpečující hospodáři, který předal správu usedlosti nástupci, výživu a bydlení.

Pracovní list:

Odpovězte na otázky:

1. Jaký typ domu je pro Podještědí nejtypičtější?
2. Co je to špýchar?
3. Co jsou to došky?
4. Co je to lomenice?
5. Co je to přeplátování?
6. Co je to výměnek?

Zaškrtněte správnou odpověď:

1. Roubení spočívá ve vrstvení svislých trámů na stěny.

ANO - NE

2. Šindele jsou úzké dřevěné destičky, které se ručně štípaly.	ANO - NE
3. Břidlice je typ dřeviny, kterou se obkládaly vnější stěny.	ANO - NE
4. Podle lomenice se poznalo, jak byl majitel domu bohatý.	ANO - NE
5. Pavlač je chodba uvnitř domu, slouží ke komunikaci.	ANO - NE

Navrhněte půdorys dvou typů podještědských domů:

a) komorovo - chlěvní dům

b) trojdílný dům komorového typu s průchozí síní

Spojte správně pojmy s obrázky:

Lomenice

Šindel

Došková střecha

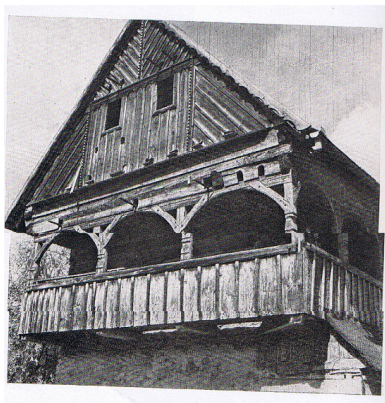
Přeplátování

Špýchar

Pavlač

Chlív

Stodola

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 216

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 357

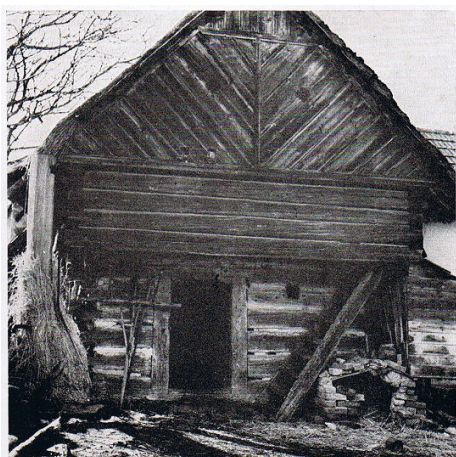
Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 346

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 377

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 247

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 267

Mencl, V. Lidová architektura v Československu, Praha: Akademia, 1980, s. 313

Metodický list č. 4

Téma: Architektura - stavby -interiér

Věková skupina: Žáci 6. a 7. tříd

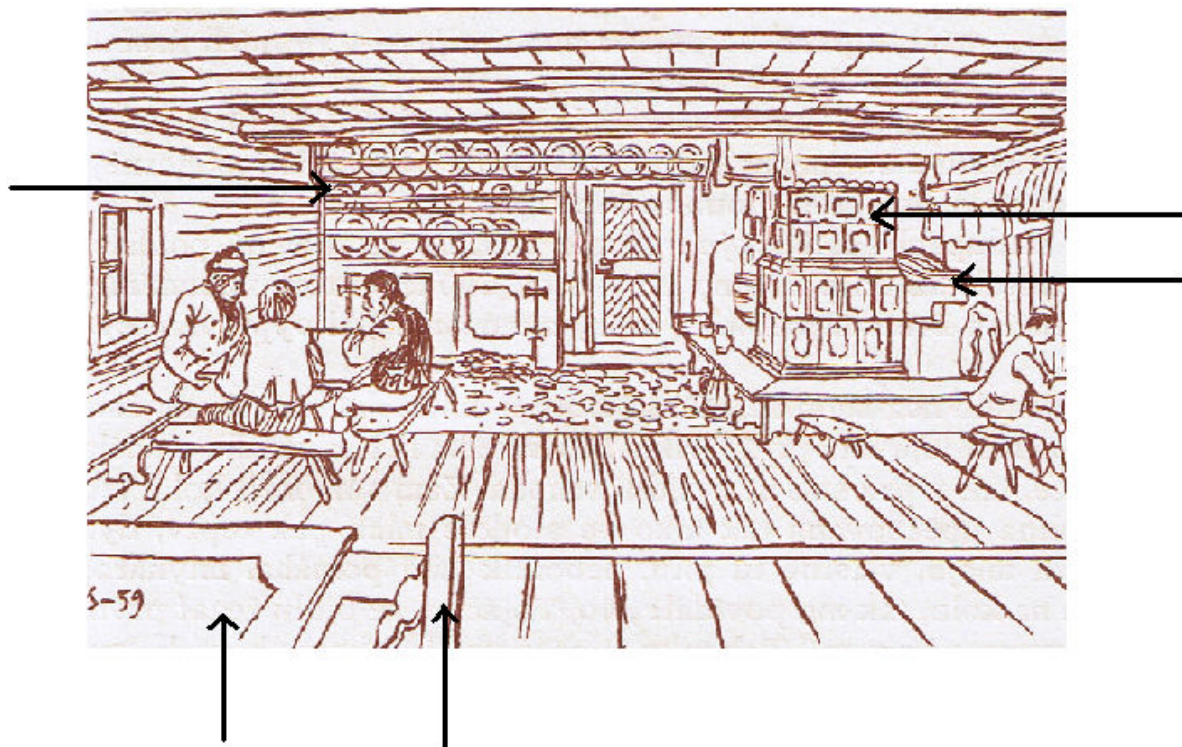
Metody:

Cíle: Žáci se seznamují s vybavením podještědského domu, uvědomují si, jak se vybavení domácnosti proměnilo a poznávají, k čemu jednotlivé vybavení sloužilo. Díky tomu si ujasňují, jakým způsobem žili obyvatelé Podještědí v minulosti a jak se jaký způsob života se vedl ve městech.

Pomůcky: obrázky, pracovní listy

Pracovní list:

Šolc, J – Scheybal, J.V. Lidové stavby v Pojizeří, Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961, s. 43.

K šipkám v obrázku přiřaďte správné pojmy a přiřaďte k pojům jejich funkci.

• Mísník	plocha, která sloužila k přespání
• Pec	skříň, do které se ukládalo nádobí
• Lavička	jediné kryté topeniště, sloužila k vaření i vytápění
• Stůl	starší kus nábytku sloužící k sezení
• Pekelec	býval v chalupě jediný, lidé se u něho scházeli k večeři

Podívejte se na obrázek a podle něj odpovězte na otázky.

1. Z jakého materiálu byly stěny chalupy?
2. Z jakého materiálu byla podlaha?
3. Jaký tvar a velikost měla okna?
4. Jaký kus nábytku asi představovala koutnice?

Pokuste se správně odpovědět na otázky.

1. Ocílka se používala jako křesadlo pro rozdělení ohně.	ANO - NE
2. Capouch je starý název pro komín.	ANO - NE
3. Jako jediné svítidlo se v 19. století používaly louče.	ANO - NE
4. Ve světnicích bylo umístěno i nářadí.	ANO - NE

Dějepis:

Žáci v rámci hodin mohou poznávat vývoj architektury, systém stavění vesnic, vývoj sakrálních staveb apod.

Český jazyk:

V rámci hodin českého jazyka – mluvnice mohou žáci přemýšlet nad otázkami Jakými způsoby tvoříme slova? Existuje spojitost mezi významem slova a jeho funkcí?

Zeměpis:

Lidová architektura se vyskytuje v každé zemi, liší se i regionálně. Znáte lidovou architekturu jiných zemí? Jak vypadá architektura na vesnicích v zemích, které sousedí s ČR? Které země to jsou? Najděte je na mapě světa.

3. Lidová slovesnost

Metodický list 1.

Téma: nářečí – jména obcí a chalup

Věková skupina: Žáci 8. a 9. tříd

Metody:

Cíle: Žáci se seznamují s nářečními výrazy, které se objevovaly v Podještědí, uvědomují si, jaké výrazy se používají dodnes. Při etymologickém rozboru jednotlivých nářečních slov uplatňují svoji fantazii a rozvíjí kreativní myšlení.

Nářečí patří stejně jako kroj či písně ke krajovým zvláštostem. Také Podještědí mělo své specifické nářečí, které však dnes zaniká a dochovává se pouze v lidových písních.

Pojmenujte formy a projevy nářečních změn ve srovnání se spisovnou češtinou, nahraďte nářeční výrazy spisovnými tvary.

1. Dej to Pepikoj Pavlovýmu
2. Nejní to pravda.
3. Podivej se z vokynečka.

4. Postavíme sněhuláci.
5. Pujdu tam v outerej.
6. Von se tě ně toho napojhda.
7. Byli sme na Sjetli.

Přiřaďte správné spisovné výrazy k nářečním formám:

1. vamplik	oves
2. štýbl	výbava
3. bandóry	světnice
4. vžice	pšenice
5. kulatina	bramborová kaše
6. vybutí	vdolek
7. sednice	hrách
8. nejglik	lžíce
9. kucmoch	zbytek
10. lenovo semeno	brambory
11. zaječí jetel	kamenná komora
12. pšenka	len
13. oves	šťavel

Jména obcí

Názvy některých obcí se dají etymologicky snadno objasnit.

Pokuste se objasnit vznik jmen obcí

Světlá pod Ještědem

Hodky

Český Dub

Dolení Paseky

Jména chalup

Obyvatelé Podještědí se často ženili a vdávali mezi sebou, proto vzrůstala frekvence některých jmen. Hledat někoho podle jména bylo velmi složité. Proto k orientaci pomáhala jména chalup, které se nazývaly přezdívkami. Téměř každá usedlost měla své jméno, které se neměnilo ani při změně majitele.

Vymyslete názvy chalup podle jejich vzniku:

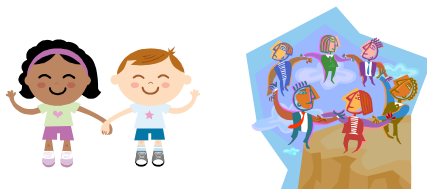
1. Podle zaměstnání majitele
2. Podle příjmení majitele
3. Podle významného znaku stavení
4. Podle přezdívky majitele
5. Podle fyzické vlastnosti majitele
6. Podle psychické vlastnosti majitele

Metodický list 2.

Téma: tance, písně, osobnosti

Věková skupina: žáci 6. tříd a 7. tříd

Metody:

Cíle: Žáci se seznamují s podještědskými písněmi a tanci. Připomínají si nářečí a zároveň posuzují, které tance se dochovaly dodnes a které písně také dodnes znají. Rozvíjí svou fantazii a kreativitu při tvorbě nových textů lidových písní. Rozvíjí spolupráci a rozšiřují své znalosti v oblasti tradic a zvyků, které se nyní již v Podještědí nedodržují.

Někoho asi překvapí, že některé z písniček zpívaných v Podještědí se nápěvem nápadně podobají skladbám z jiných koutů Čech. A není divu - je to dáno tím, jak lidé často putovali z kraje do kraje na zkušenou či za obživou. Melodie, které na svých cestách zaslechli, opatřili v podještědském kraji pozměněnými texty ...

Žáci hledají ve zpěvníku známé melodie, které podještědské písně přejaly a přemýšlejí nad původní texty.

K některé z melodií, kterou se žáci naučili, vymyslí nový text, který se týká tématu v původní písni. Mohou si zvolit, jakou formou budou píseň zpracovávat. V lidovém nářečí, spisovnou češtinou anebo moderní hovorovou až nespisovnou češtinou.

Najděte v lidových písních projevy nářečí. (nakopírované texty lidových písní se sborníku *Písničky z Podještědí* – viz příloha č. 17-18)

Je zřejmé, že i tance se stávaly obrazem skutečného života. Na tancovačkách a zábavách mívaly přesné pořadí - navazovaly na sebe jak textem, tak pohybem i náladou hudebního doprovodu.

Nejčastějšími tanci v Podještědí jsou: Podještědská špacírka, Mazurka, Krajcpolka, Krůsňák, Šátečkový tanec. V Podještědí se rovněž tančily a jsou známé např. Dívčí tanec, Na dlouhý krok, Obkročák, Šlapák, Šotyš, Třínožka, Valčík na polku, ale také tance a písně obřadní, pracovní a masopustní.

Vymyslete, proč se tancům říkalo tak, jak se jmenují a navrhněte, jak takový tanec mohl vypadat. Tyto návrhy můžete předvést před třídou jako hraní rolí.

Šátečkový tanec

Krůsňák.....

Třínožka.....

Na dlouhý krok

Obkročák.....

Pro dívky: Podle vysvětlivek se pokuste zatančit Dívčí tanec. Můžete si tento tanec vyzkoušet v tělocvičně nebo na chodbě.

Dívčí tanec tančila děvčata při muzikách v hospodě a ještě častěji bez hudby při zpívání v přírodě - na polích, cestách apod. Jedná se o tzv. kolový tanec, v němž základ tvoří přísunné kroky. Jedna dívka s šátkem tančila uprostřed kruhu a vybírala si družku, před kterou šátek nakonec položila. Poté se obě dívky objaly a políbily a v kruhu zůstala vyvolená družka. Dívčí tanec je rovněž někdy uváděn jako tanec Šátečkový anebo Líbavý.

Hudební výchova:

Žáci ve spolupráci s učitelem hudební výchovy mohou vybrat a naučit se několik písní ze zpěvníku podještědských lidových písní.

Tělesná výchova:

Ve spolupráci s učitelem tělesné výchovy se žáci mohou naučit a vyzkoušet si některý z podještědských tanců v tělocvičně. Při těchto tancích si zároveň připomenou, kdy a proč se tance tančily a za jakým účelem.

Český jazyk:

Žáci se v hodinách literatury seznámí se životem a dílem Karoliny Světlé. Během několika hodin si také přečtou Povídky od této autorky a seznámí se s místy, která se k těmto povídkám vztahují.

4. Kroje

Metodický list 1.

Téma: Ženský kroj

Věková skupina: Žáci 6. a 7. tříd

Metody:

Cíle: Žáci si ujasňují, k čemu sloužily jednotlivé části krojů a jaký význam mělo nošení jejich jednotlivých částí pro společnost.

Přiřaďte k obrázku jednotlivé části ženského kroje a jejich charakteristiku. Při realizaci aktivity učitel vystřihá dětem jednotlivé části kroje a jejich popis. Žáci pak skládají k obrázku papírky, části ženského kroje mohou do obrázku vlepit.

Košilka

Nosila se pod šněrovačku a kabátek. Rukávy byly mírně vyduté, sahaly do poloviny nadloktí a na konci byly sřaseny do pásku, který pevně svíral ruku. U krku ji překrývalo široké vyšívané okružní, které bylo hustě nabíráno a sahalo až hluboko na hrud'.

Sukně

Patřila k nejdražším součástkám svátečního oděvu. Sahala do půli lýtek, mladší ženy měly sukně kratší, zvonovitější. Ve všedních dnech si dívky na spodní modrou braly ještě červenou, zastrčenou za pas.

Zástěra

Byla nutným doplňkem sukně. Podle starého vžitého zvyku bez ní venkovská žena nevyšla ven, leda by ji nahrazovala vrchní sukně zastrčená za pas.

Šněrovačka

Oblékala se na košilku a na prsou se stahovala šněrováním. Skládala se z několika dílů spojovaných dohromady. Starší byly vysoké, se svislými ksticemi, vzadu i vpředu vybíhaly do úzkých špiček, na bocích sahaly až do pasu. Vzadu se na ně našívaly dva polštářky vyplněné senem, tzv. šorčíky, které umožňovaly pevnější zachycení sukně. Na haklíky našité na přednicích se přes vložený punt zachycovala tkanice nebo stužka a tou se živůtek šněroval.

Půlka

Třírohý vyšíváný šátek, zvaný také kosička a tříroh, nosily ženy přes živůtek, trojúhlý cíp splýval po zádech, oba postranní konce se kladly křížem přes prsa, zastrkávaly se za šněrovačky a skrývaly pod sukní.

Šátek do ruky

Při svátečních příležitostech nevycházely ženy ven bez bohatě vyšíváného šátku, do kterého balily modlitební knížky nebo květiny. Nad velkým rohovým květem se někdy vyšívalo i jméno majitelky.

Vínek

Dospělé ženy nosily vlasy upravené pod pásy látky asi 10 centimetrů široké, které měly hustě vyšitou střední část a v týle se svazovaly. Někdy konce splývaly na záda a někdy byl úvaz krátký. Měly nad čelem špičku a byly hustě vyšívány většinou třemi květy. Pod vínkem nosily vdané ženy bíle vyšitý čepeček, ozdobený vpředu krajkou, zaoblenou pod spánkem do tzv. oušek.

Punčochy a střevíce

Nosily se bílé s červenými výšivkami nebo pletené se vzorem, který sahal od nártu až po kolena, nebo červené, které byly buď vzorované, nebo hladké. Ve svátek se obouvaly nízké střevíce s polovysokými červenými podpatky špalíčky, které byly na nártu vysoko vykrojené a zdobené růžičkou vyrobenou ze stuhy.

Dějepis:

Žáci se během hodin dějepisu seznamují i s jinými regionálními kroji a sledují jejich odlišnosti. Také se mohou zaměřit na historii oblékání a na rozdíly mezi módou měšťanů a vesničanů. Také sledují, které prvky dobových oděvů již zcela vymizely a které se naopak nosí dodnes.

Zeměpis:

V rámci hodin zeměpisu si žáci vytvoří povědomí o jednotlivých regionech a na mapě mohou vyznačit oblasti, kde se vyskytují krojové zvláštnosti. Také se mohou seznámit s kroji a tradičními obleky lidí po celém světě.

Scheybal, J.V. Lidový kroj v Podještědí, Liberec: 1982, kresba úvodní strana

5. Kulturněhistorická exkurze

„Při plánování exkurze byste si měli položit následující otázky:

- *Chystáte nenavštívit instituci, která má materiály pro žáky již připravené?*
- *Prohlédla jste si předem místo, kam se chystáte, a uvážila jste, co by měla žákům exkurze dát?*
- *Nebylo by dobré vypracovat pro žáky pracovní list či sérii otázek nebo je požádat, aby dávali pozor na něco konkrétního?“⁵⁶*

Exkurze je plánovaná přibližně pro dvacet dětí druhého stupně základní školy v Liberci. Doba trvání je stanovena na dva dny a místo odjezdu i příjezdu je Liberec. Exkurzi je možné realizovat jako školní výlet, nebo jako poznávací cestu v rámci předmětů občanská výchova ve spolupráci s předměty dějepis, zeměpis a český jazyk.

Exkurze zahrnuje několik stanovišť, na kterých jsou naplánované zastávky. Protože materiály pro žáky nejsou zajištěny, v zastávkách žáci plní úkoly, hry a vyplňují pracovní listy, které se vztahují k jednotlivým místům. Zároveň si připomínají a opakuji informace, které získali v průběhu hodin, věnovaných Podještědí.

Učitel využívá teoretických znalostí a předává žákům informace o jednotlivých místech, architektuře kraje a tradicích. Žáky také seznamuje s historií a s pověstmi, které se v kraji vyskytují.

Trasa exkurze 1. den:

(mapa exkurze viz příloha č. 19)

Výchozí stanice – Liberec Horní Hanychov, konečná stanice tramvaje.

Odtud pěšky k lanové dráze pod Ještědem.

(Je možné také změnit výchozí stanici na zastávku autobusu směr Český Dub U lanové dráhy.)

Lanovkou nebo pěšky k hotelu Ještěd, odtud po turisticky vyznačené trase k horské chatě Pláně pod Ještědem, možnost občerstvení.

Po vyznačené turistické trase dále pokračovat do vesnice Světlá pod Ještědem. – **1. zastávka.**

⁵⁶ Petty, G. Moderní vyučování, s. 270

Pokračovat silnicí přes vesnici Dolení Paseky (Kříž u potoka) a Janův Důl.

Z Janova Dolu polní cestou k vesnici Kotel a tisícileté lípě. Možnost nákupu a občerstvení v místním krámku. – **2. zastávka.**

Dále k čedičovému masivu Čertova zeď. Od vesnice Kotel lesní pěšinou do vesnice Zábrdí a Osečné. Možnost nákupu a občerstvení.

U Osečné návštěva pramenů řeky Ploučnice (spojnice mezi vesnicemi Osečná a Janův Důl v lese, přístup lesní cestou kolem Jenišovického rybníka) – **3. zastávka.**

Pokračovat po silnici směrem k vesnici Družcov. Z této silnice odbočit po turistické značce cestou na Lázně Kunratice do penzionu Podvrší.

V penzionu přenocovat. (Viz příloha č. 20)

Trasa exkurze 2. den:

Výchozí stanice – penzion Podvrší

Odtud pěšky ke zřícenině hradu Děvín. – **1. zastávka.**

Z Děvína pěšky k obci Hamr na Jezeře, možnost koupání, občerstvení, nákupu, míčové hry – **2. zastávka.**

Z Hamru na Jezeře autobusem zpět do Liberce – autobusové nádraží.

Pracovní listy – 1. den exkurze

1. zastávka – Světlá pod Ještědem – pomník Karoliny Světlé

Kdo byla Karolina Světlá?

Bylo Světlá její pravé jméno? Podle čeho si zvolila pseudonym?

Znáte nějaké její dílo? (ještědské romány, povídky)

Připomeňte si povídky Skalák a O krejčíkovi Anežce, které jste četli v hodině literatury.

O čem tyto povídky vypráví

2. zastávka – Kotel, tisíciletá lípa, kaple, boží muka

Vesnice byla ve středověku šlechtickým statkem, který vlastnili Mikšík z Kotle a Jan z Kotle. Střed obce tvoří památná velkolistá lípa, jejíž stáří je odhadováno na 450 let. Do poloviny 20. století byla lípa zdobena svatým obrázkem. Podle pověsti zde dubští johanité v husitských válkách ukryli zlatý poklad v podobě zlaté kvočny, která v zaniklé studni spočívá dodnes. Stáří sousední lípy je odhadováno na 300 let. U silnice do Českého Dubu se nachází Boží muka a kaple s nástěnnou malbou sv. Anny a P. Marie.

Žáci mají za úkol obejmout lípu. Kolik lidí je potřeba k obejmutí celého kmene? Pokus je možné opakovat s jiným výsledkem.

Dalším pokusem může být, kolik žáků se vejde do dutého kmene lípy.

1. Co se dělo na našem území před 450 lety? Co všechno lípa zažila?
2. Na co se používá lipové dřevo, lipové listí?
3. Co je to svatý obrázek a proč asi na lípě visel?
4. Pokuste se namalovat svatý obrázek a umístěte ho na lípu.

3. zastávka – Prameny řeky Ploučnice

Velmi vydatný pramen vyvěrá v hluboké tůni „rozdroben“ do malých pramínků. Ty pronikají nánosy tlejícího listí na dně a vytvářejí jakési bublající putující „sopky“. Tůň navazuje na Jenišovický rybník. Po 105 km ústí Ploučnice pod děčínským zámekem do

Labe.

K místu se váže několik pověstí. Nejznámější je ta o vodníkovi a bludičkách, které lákají noční chodce do bažin, jindy pocestné vyvedou zpět na cestu a ukáží jim směr.

Jaké pověsti vztahující se k vodě, rybníku, potoku atd. znáte?

Prohlédněte si zdejší krajinu a přírodu a pokuste se vymyslet, jaká pověst by se mohla k prameni ještě vztahovat.

Jakou nadpřirozenou bytost byste k prameni vymysleli? Kdo podle vás mohl pramen hlídat? Nakreslete nebo vyrobte svou nadpřirozenou bytost.

Najděte kolem rybníka a pramene 5 bylin a 5 živočichů, které dokážete pojmenovat.

Pracovní listy – 2. den exkurze

1. zastávka – zřícenina hradu Děvín

Zřícenina hradu Děvín se nachází na kuželovitém kopci u jezera Hamr. Pod Děvínem vedla vždy významné cesta, což dokazuje i nález římských mincí. Historie Děvína sahá do 13. století, kdy ho založili Markvarticové. Za dobu jeho existence se jej nikdy nepodařilo dobýt. Děvín byl prodán Bibrštejnům, kteří později v 16. století rozprodávali svůj majetek. Děvín se tak stává neobydleným, pobořeným hradem, který postupně zanikal. Dnes můžeme na pobořených zdech a nádvořích vidět nápisy psané azbukou, které tu zbyly po ruské armádě.

Proč asi nebyl Děvín nikdy dobyt? Vyjmenujte jeho přednosti při napadení nepřítelem.

(poloha, členitost krajiny, umístění hradeb, přístupová cesta...)

Podle přiložené azbuky se pokuste rozluštit některý z nápisů na zdech Děvína.

(Viz příloha č. 21)

2. zastávka – obec Hamr na Jezeře

Osada vznikla počátkem 16. století, při dolech na železnou rudu. Hamr však proslavila hlavně jeho role rekreační. Byl nazýván riviérou severu. V okolí Hamerského rybníka s písčnými plážemi se rozprostírají borové lesy. Těžba uranu tuto idylu ale zcela narušila, voda z jezera byla vypuštěna. Dnes se sanačními prostředky snaží Hamr znovu prosadit rekreačním turismu.

Závěr

Výsledek diplomové práce se shoduje s vymezenými cíli, které byly vytyčeny v úvodu. Diplomová práce může sloužit jako metodická příručka a doplňující materiál pro výuku předmětu výchova k občanství na základních školách v libereckém kraji. Teoretická část slouží jako pomůcka pro učitele a metodické listy se dají prakticky využít v hodinách.

V závěru diplomové práce je naplánována kulturně-vlastivědná exkurze pro žáky základních škol, která se může realizovat v rámci školního výletu nebo jiné školní akce. Během exkurze lze prakticky využít aktivit, které jsou naplánovány na některé ze zastávek během exkurze. Exkurze předpokládá znalosti žáků o tématech z metodických listů.

Diplomovou práci lze prakticky využít při realizaci hodin v různých ročnících druhého stupně základních škol. Učitelé předmětu výchova k občanství si mohou v rámci svých hodin vybrat některá témata z metodické příručky a použít aktivity, pracovní listy a hry, které zapadají do probírané látky.

Téma kulturního dědictví a tradic Podještědí je velice široké, dalo by se dále didakticky zpracovávat. Jako další možné pokračování vidím zpracování tématu pro výuku s interaktivní tabulí. Metodické listy se mohou dále přetransformovat do interaktivní podoby.

Diplomová práce předpokládá dobrou spolupráci mezi učiteli v jednotlivých aprobačních předmětech. Ne vždy je taková spolupráce možná, proto některé aktivity nemohou být začleňovány pouze do hodin výchovy k občanství.

Seznam použité literatury

Čemusová, D, Famfulová, M, Jírová, M. *Písničky z Podještědí*. Český Dub: Podještědské muzeum, 2007.

Čermáková-Sluková, A. *Posvícení v Ještědu*. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, listopad 2000, č. 42.

David, J. a kol. *Průvodce po Čechách Moravě a Slezsku – Ještěd a Podještědí*. Praha: S a D, 2004.

Edel, T. *Českodubsko v památkách 12.-20. století*. Český Dub: Podještědské muzeum, 2006. 167 s. ISBN 80-239-6186-1.

Edel, T. *Stavební podoba zemědělské usedlosti Podještědí v 16. a 17. století*. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, 1990, č. 23.

Mencl, V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Akademia, 1980.

Nejedlová, O. *Český Dub a Českodubsko v pohledech staletí*. In *Náš Ještěd*. Český Dub: Kruh přátel muzea Karoliny Světlé, 1969.

Schejbal, J.V., Schejbalová, J. *Lidová architektura severních Čech*. LBC: Nakladatelství Roman Kašpar RK, 2006. 103 s. ISBN 80-903033-6-6.

Petty, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 1996. 380 s. ISBN 80-7178-070-7.

Rudová, J. *Jména po chalupě v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem*. In *Zprávy České besedy*. Liberec: 1980, č. 27.

Scheybal, J. V. *Lidový kroj v Podještědí*. In *Zprávy české besedy*. Liberec: 1982, č. 35.

Šolc, J. *Lidové stavby v Pojizeří*. Liberec: Severočeské krajské nakladatelství, 1961.

Šťastný, R. *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha: SPN, 1974.

Toulky krajem mezi Ralskem, Ještědem a Bezdězem. In *Probouzející se Ralsko*, Liberec: S a D, 2005.

Vojtíšek, B., Vařeka, J. *Lidová architektura v severních Čechách*. 1. vyd. Česká Lípa: 1999. 117 s. ISBN 80-900 896-9-0.

Seznam příloh

Příloha č. 1 - Architektura – roubený dům

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.17.

Příloha č. 2 - Architektura - přeplátování

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.23.

Příloha č. 3 - Architektura – Došková střecha

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.25.

Příloha č. 4 - Soubor Horačky

Foto Jan Kabíček, vydal odbor kultury ONV v Liberci v prosinci 1981, In Scheybal. J. V. *Lidový kroj v Podještědí* In Zprávy české besedy. Liberec: 1982, č. 35.

Příloha č. 5 - Šněrovačka

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 6 - Kabátek

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 7 - Špenzr

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 8 - Vínek

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 9 - Čepec

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 10 - Žena s kulákem

Josef V.Scheybal, Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982.

Příloha č. 11 - Světlá pod Ještědem

Rudová, J. Jména po chalupách v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, Liberec, 1980, s.4.

Příloha č. 12 - Světlá pod Ještědem

Rudová, J. Jména po chalupách v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, Liberec, 1980, s.18.

Příloha č. 13 - Světlá pod Ještědem

Památné stromy Podještědí, , Společnost pro Lužické hory, Jablonné v Podještědí, 2007.

Příloha č. 14 - Kotel

Památné stromy Podještědí, , Společnost pro Lužické hory, Jablonné v Podještědí, 2007.

Příloha č. 15 - Děvín

Probouzející se Ralsko, Sdružení Náhlav v oblasti Ralsko, 2005, s. 28-29.

Příloha č. 16 - Čertova zed'

Probouzející se Ralsko, Sdružení Náhlav v oblasti Ralsko, 2005, s. 35.

Příloha č. 17 - Lidové písně

Remisová, D., Famfulová, M., Jírová, M. Písničky z Podještědí, Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 53.

Příloha č. 18 - Lidové písně

Remisová, D., Famfulová, M., Jírová, M. Písničky z Podještědí, Český Dub: Podještědské muzeum, 2007, s. 14.

Příloha č. 19 - Mapa exkurze

<http://amapy.atlas.cz>

Příloha č. 20 - Ubytování

Probouzející se Ralsko, Sdružení Náhlav v oblasti Ralsko, 2005, s. 46.

Příloha č. 21 - Azbuka

www.fodor.sk/Spectrum/Images/azbuka.gif

Architektura – roubený dům

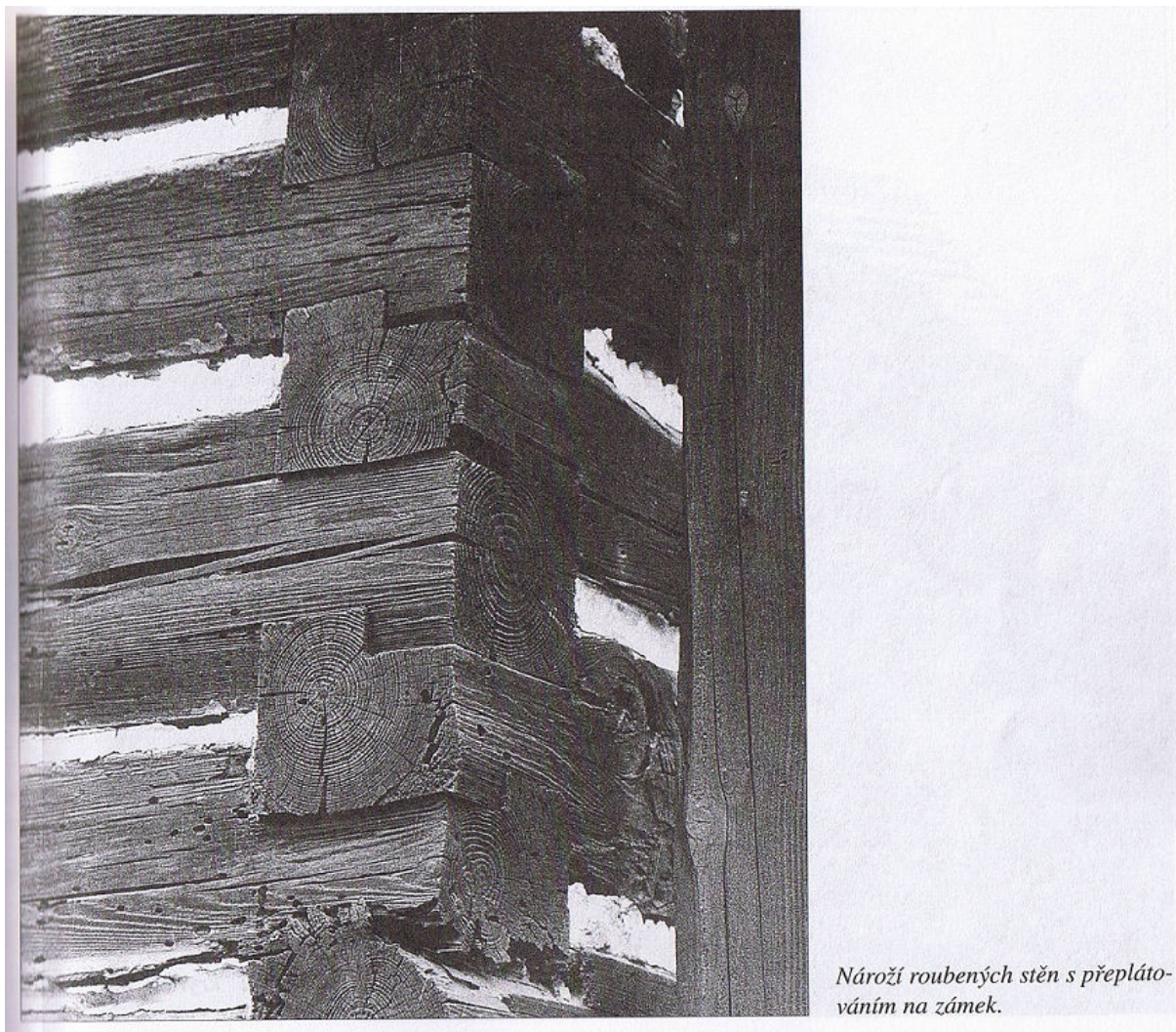

Pro značnou část severních Čech je charakteristický roubený dům o dvou podlažích, s podstávkou, v chlévu části zděný, v patře s dlouhou předsazenou pavlačí a s bohatě zdobenou lomenicí. Střezivojice.

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.17

Příloha č. 2

Architektura - přeplátování

Nároží roubených stěn s přeplátováním na zámek.

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.23

Příloha č. 3

Architektura – Došková střecha

Došková střecha v Božíkově.

Vojtíšek, B., Vařeka, J. Lidová architektura v severních Čechách, Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě a Svaz ochránců památek v České Lpě, 1999, s.25

Soubor Horačky

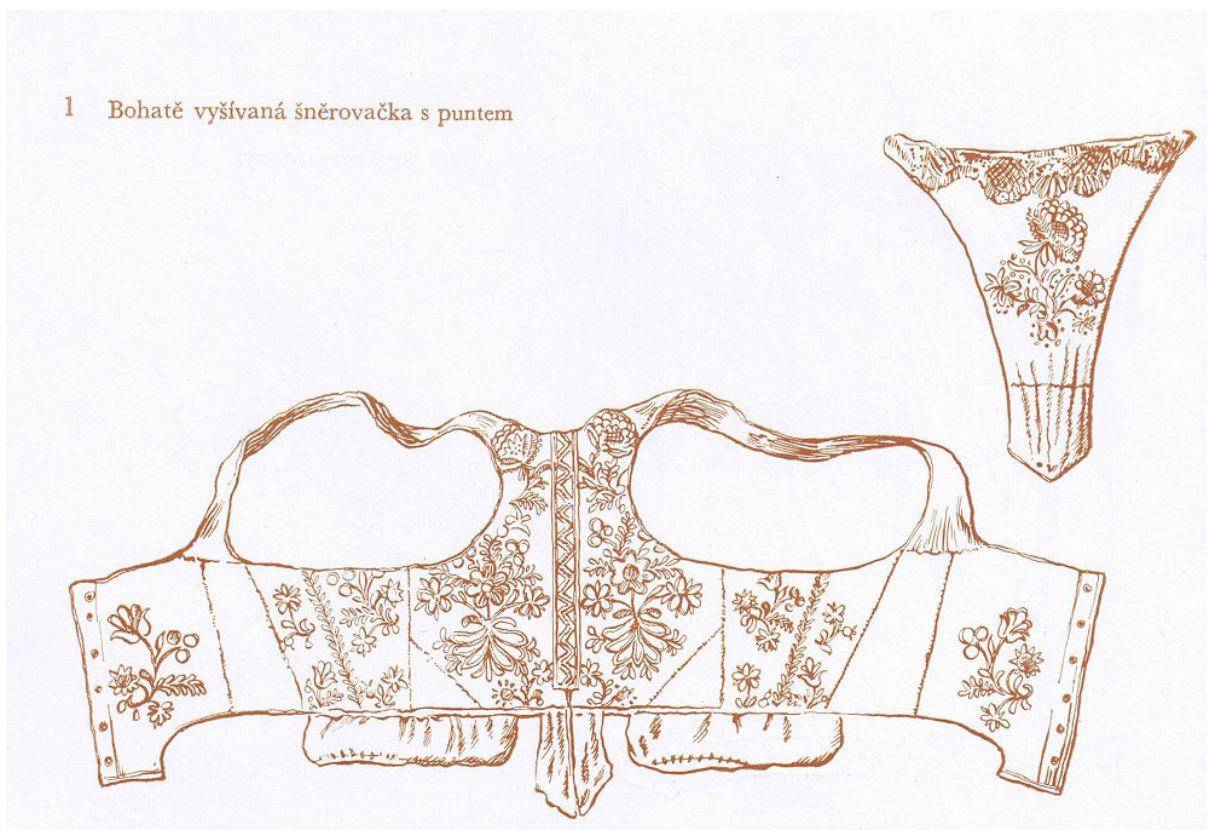

*Národopisný soubor HORAČKY z Českého Dubu na Podještědských lidových slavnostech v červnu 1981 v lidových krojích z Podještědí
© foto Jan Kabíček
Vydal odbor kultury ONV v Liberci v prosinci 1981*

Příloha č. 5

Šněrovačka

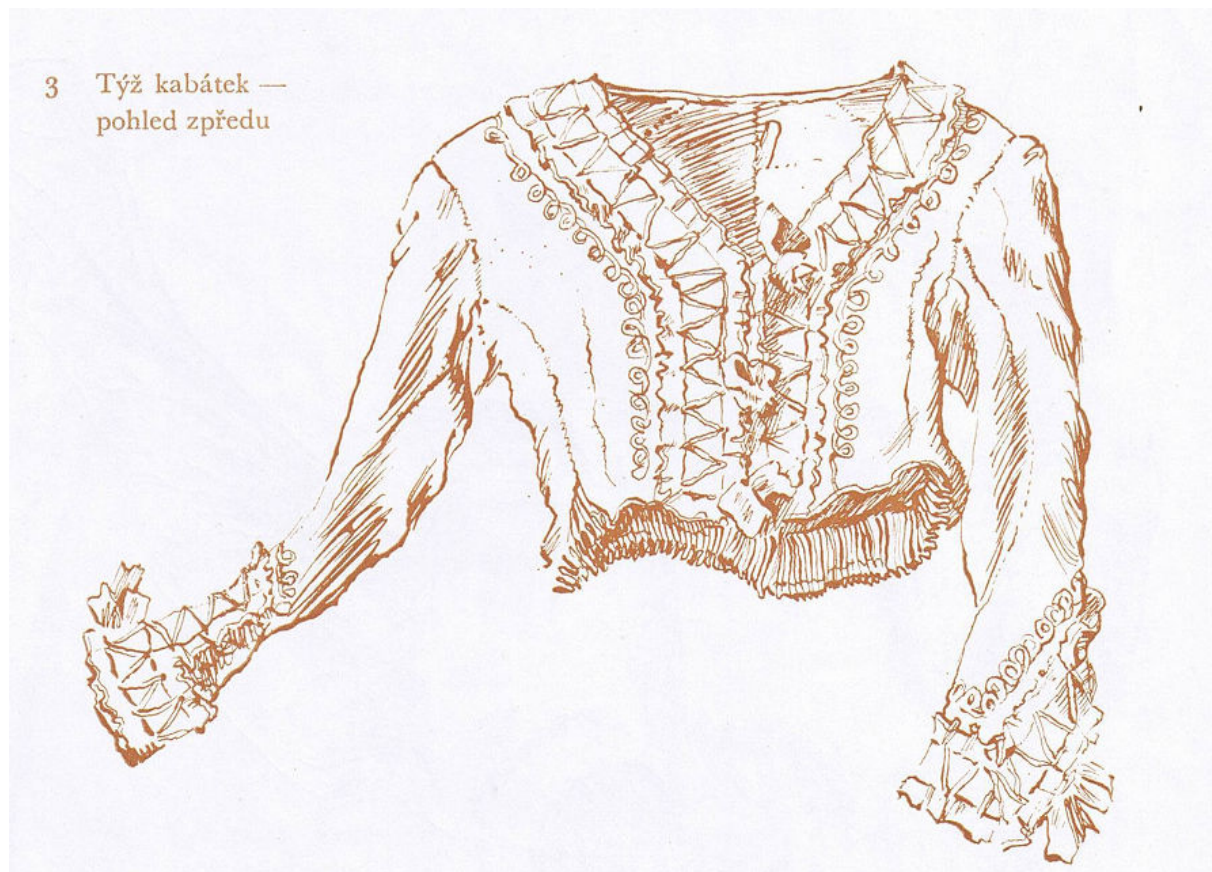
1 Bohatě vyšívaná šněrovačka s puntem

Scheybal J. V., Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982

Příloha č. 6

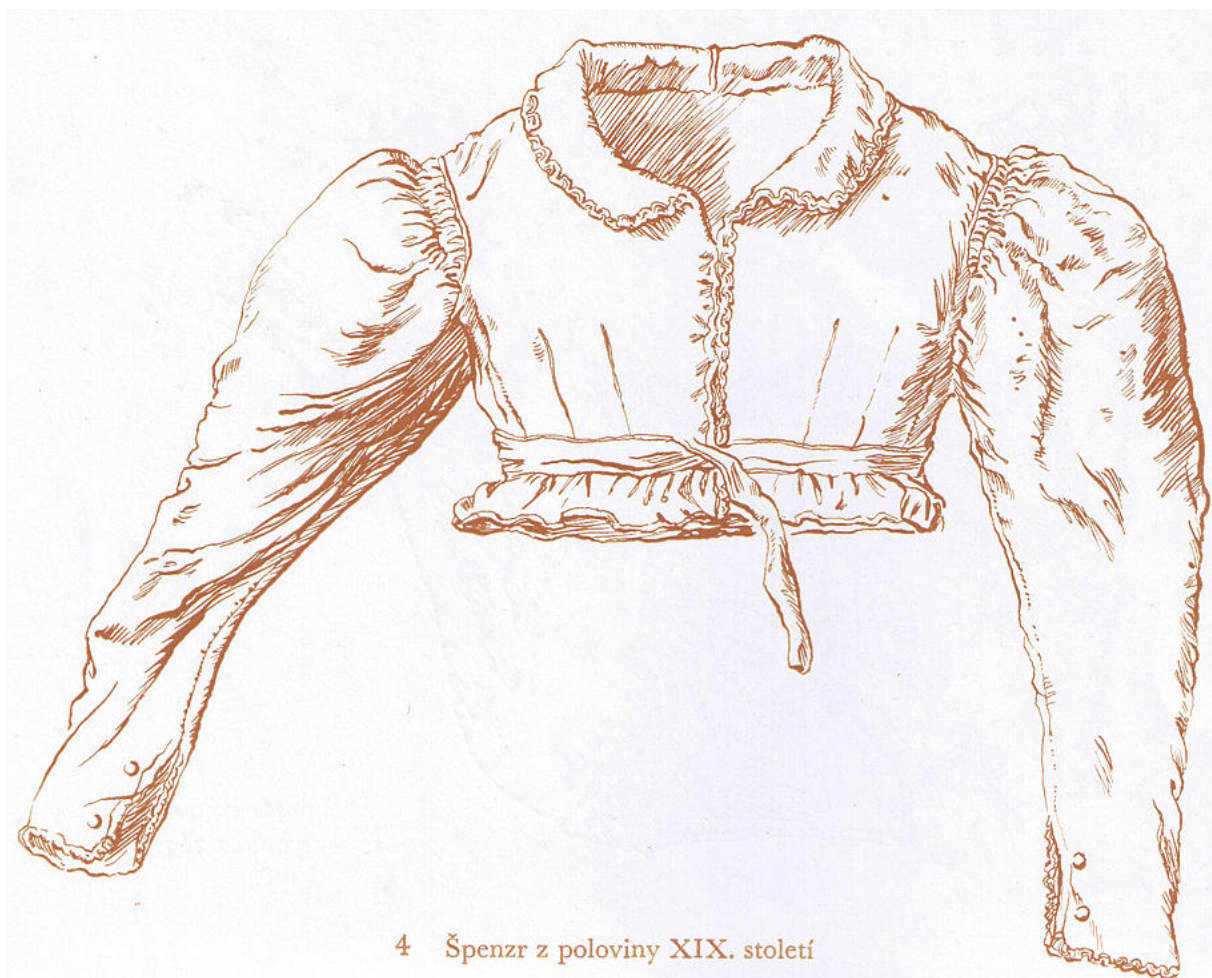
Kabátek

Scheybal, J. V., Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982

Příloha č. 7

Špenzr

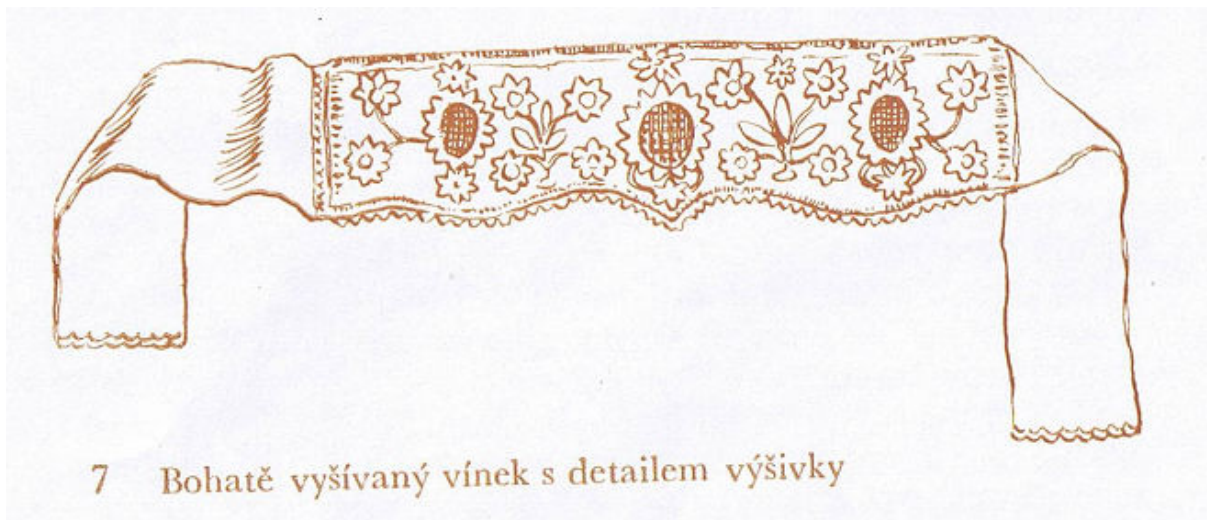

4 Špenzr z poloviny XIX. století

Scheybal, J. V. Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982

Příloha č. 8

Vínek

7 Bohatě vyšíváný vínek s detailem výšivky

Scheybal, J. V. Lidový kroj v Podještědí, Liberec 1982

6 Měkký „selský“ čepeček s krajkou

Žena s kulákem

9 Vdaná žena v čepci „kuláku“
a špenzru

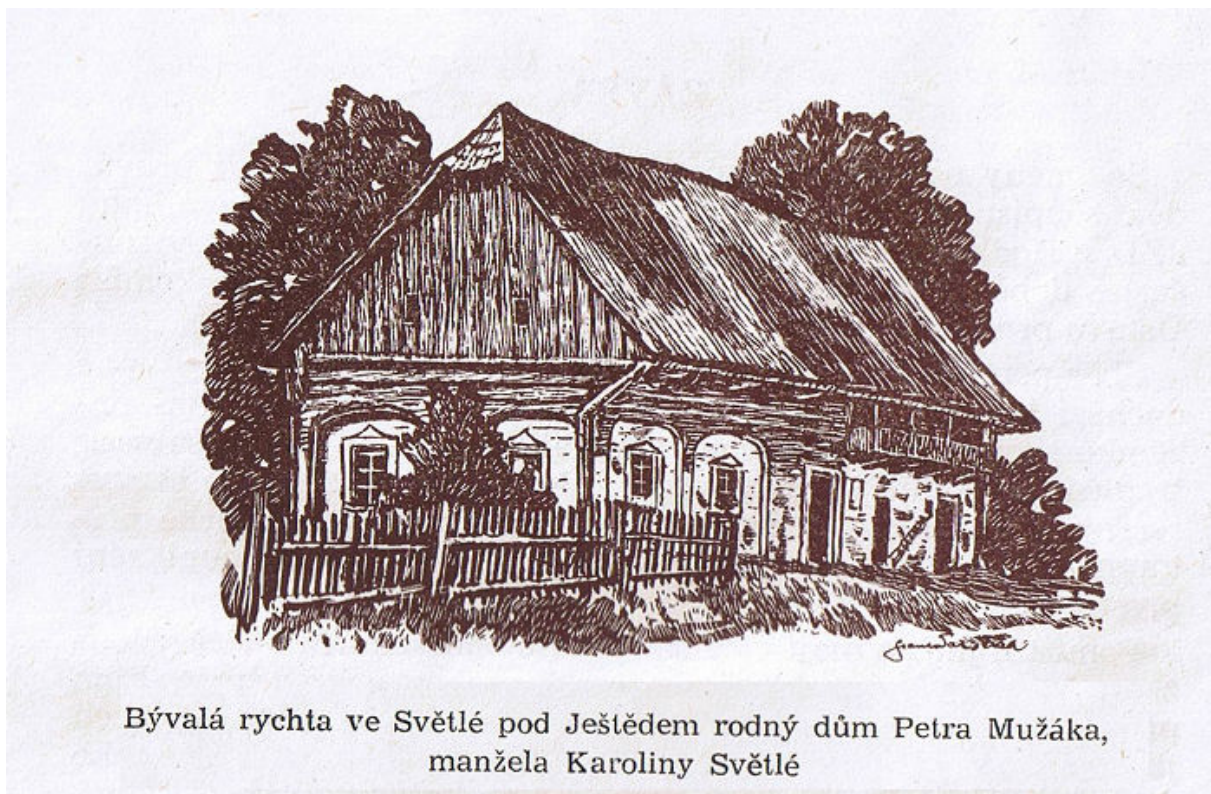

Světlá pod Ještědem

Rudová, J. Jména po chalupách v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, Liberec, 1980, s.4

Světlá pod Ještědem

Rudová, J. Jména po chalupách v Hodkách a ve Světlé pod Ještědem. In Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé, Liberec, 1980, s.18

Lípa Karolíny Světlé

Dřevina: Lípa velkolistá

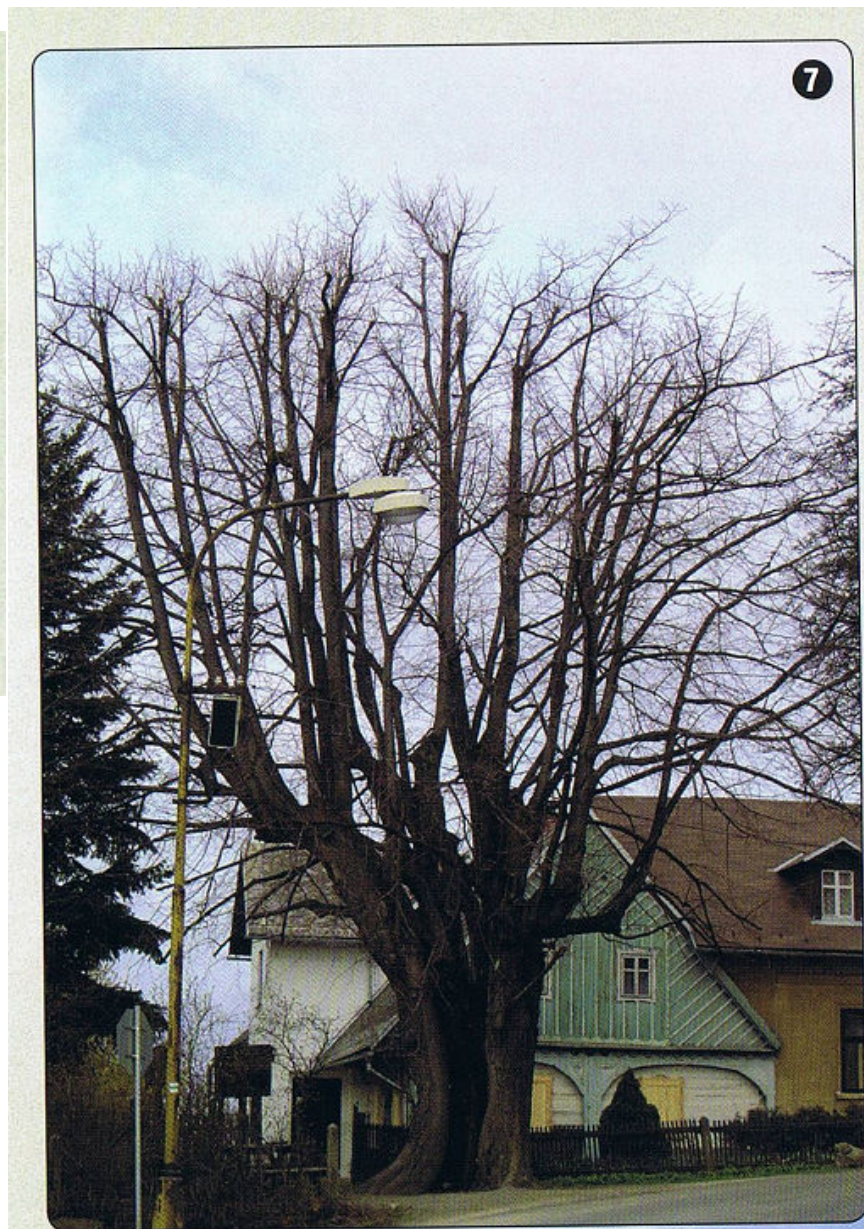
Výška: 14 m

Obvod kmene: 410 cm

Roste od roku: asi 1750

Chráněna od roku: 1993

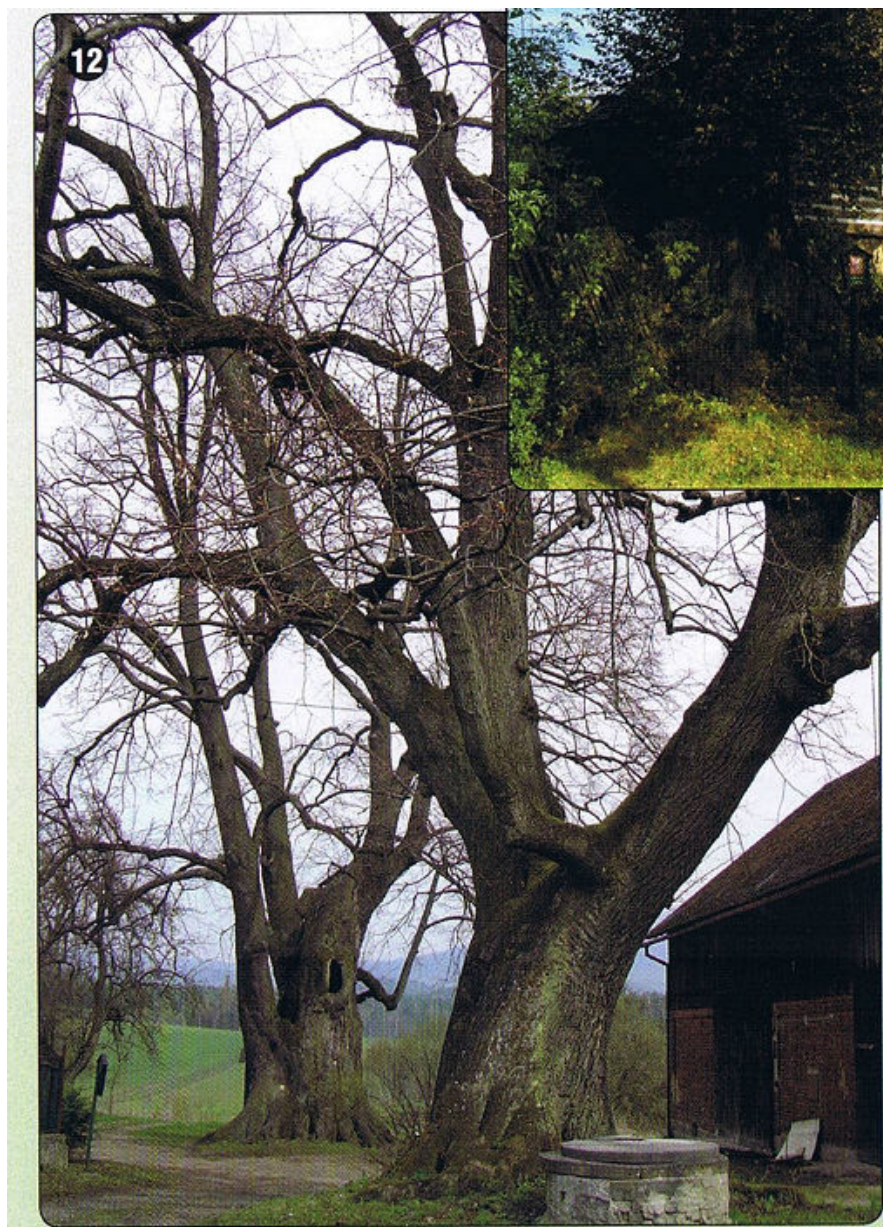
Pod mohutnou lípou poblíž kostela ve Světlé v Podještědí sedávala v 19. století známá autorka vesnických románů. Dnes je kmen stromu z větší části dutý.

v Podještědí, 2007

Památné stromy Podještědí, , Společnost pro Lužické hory, Jablonné

Kotel

Lípy v Kotli

Dřevina: Lípa velkolistá

Výška: 18 m

Obvod kmene: 500 a 925 cm

Rostou od roku: asi 1600

Chráněny od roku: 1993

Kotelské lípy patří k nejmohutnějším a nejstarším stromům v Libereckém kraji. Obvodem kmene přes 9 m se jim vyrovná pouze Tatobitská lípa, jejíž věk je odhadován na úctyhodných 800 let. Jak dlouho s námi tyto velikáni zůstanou závisí hlavně na péči, kterou jim věnujeme.

Památné stromy Podještědí, , Společnost pro Lužické hory, Jablonné v Podještědí, 2007

Příloha č. 15

Děvín

Pozůstatky hradu Děvín

Probouzející se Ralsko, Sdružení Náhlav v oblasti Ralsko, 2005, s. 28-29

Čertova zed'

Čertova zed': šířka 1,5 až 3 metry, původní délka sahající od Ještědu po Bezděz přibližně 20 km, zachovány její zbytky mezi obcemi Kotel a Zábrdí v souvislé délce asi 20 metrů. Nepravidelně se vyskytují zbytky zdi v délce asi 80 metrů.

Probouzející se Ralsko, Sdružení Náhlav v oblasti Ralsko, 2005, s. 35

TO NAŠE STAVENI

Pomalu

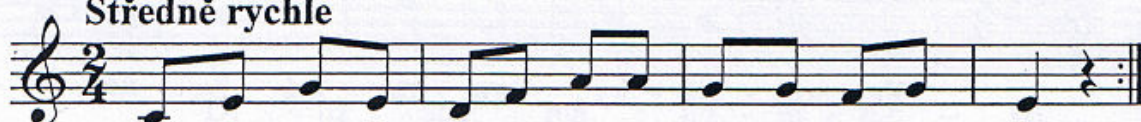

To na - še sta - ve - ni je ce - lý z ka - me - ni,
šel mi - lej vo - ko - lo, ne - dal po - zdra - ve - ni.

2. Nedal pozdraveni, to kuli slovičku,
že sem mu neřekla: " Dobrou noc, Jeničku."
3. Dobrou noc, Jeničku, že sem mu neřekla,
dyž ně chtěl políbit', že sem mu utekla.
4. Až pudeš vokolo našeho staveni,
srce tě zabólí, byť bylo z kameni.

DYŽ SEM JÁ ŠEL VOD MÝ MILÝ

Středně rychle

Dyž sem já šel vod mý mi - lý tů - ze pr - ša - lo,
a spad sem tam do po - to - ka, to ně mr - za - lo.

U - má - chal sem si bo - ty, ka - bát, ves - tu, kal - ho - ty,

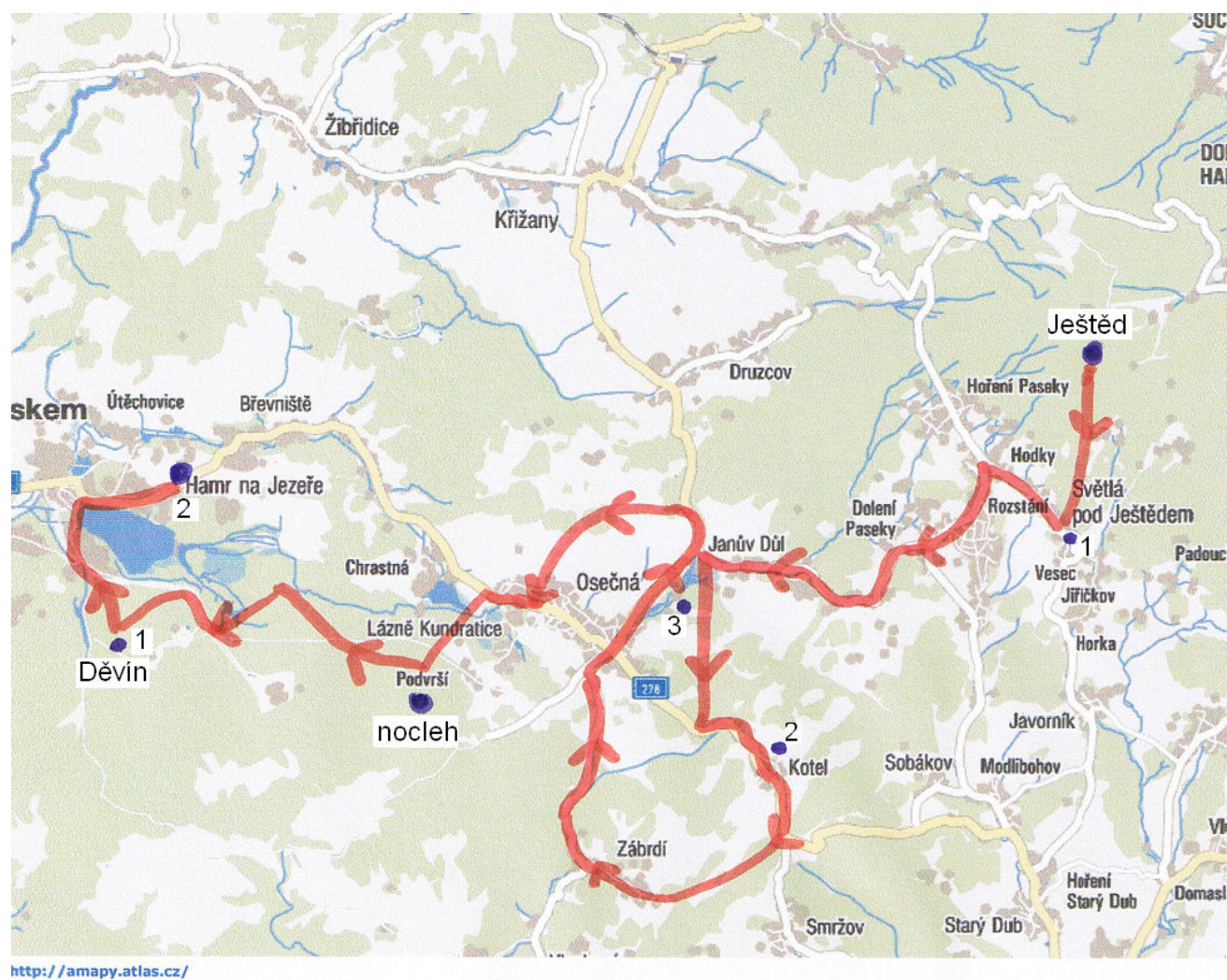

tak sem při - šel vod svý mi - lý hůř než z ro - bo - ty.

2. Za milou ít' neni dobře, dyž je špatnej čas,
přes kaluže přeskakovat' neni žánej špás.
Lepčí ít' při měsíčku, dyž svítí na cestičku,
pak je z toho potěšení , ít' pro hubičku.

Zpívala: **Anna Sluková z Javorníka**
Zapsal: **Pavel Krejčí (1949)**

Mapa exkurze

Ubytování

PENZION PODVRŠÍ

Objekt se nachází v blízkosti Lázní Kundratice na klidném místě u lesa. Okolí je vhodné pro houbaření, pěší turistiku, cykloturistiku apod...

Ubytování: 8 pokojů po 2-6 lůžkách,
celková kapacita 30 lůžek

Koupání: místní rybník v lázních (1 km), rybník Chrástná (2 km), kvalitní koupání s písčnou pláží v Hamru na jezeře (4,2 km)

Info: tel: 485 179 090, 723 531 404 p. Valešová
email: penzion.valesovi@regin.cz
web: www.penzion.podvrsi.regin.cz
Osečná 303, 463 52 Osečná

Příloha č. 21

Azbuka

а А а	к К k	х Х ch
б Б b	л Л l	ц Ц c
в В v	м М m	ч Ч č
г Г g	н Н n	ш Ш š
д Д d	о О o	щ Щ šč
е Е je	п П p	ъ Ъ tvrdý znak
ё Ё jo	р Р r	ы Ы y
ж Ж ž	с С s	ь Ь mäkký znak
з З z	т Т t	э Э e
и И i	у У u	ю Ю ju
й Й j	ф Ф f	я Я ja